

A Study of the Role of Translation in the First Magazines of Mashhad: A Case Study of *Danesh*, *Al-Kamal*, and *Dabestan*

Mojtaba Khalifeh¹, Ali Najafzadeh¹, Saeed Ameri^{2*}

¹Assistant Professor in History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

²Assistant Professor in Translation Studies, Department of English Language, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

Abstract Despite their significance, periodicals have received scant scholarly attention in translation studies. This study aims to examine the status of translation, the language of translation, the content of translated texts, the backgrounds of the translators and societal reactions to translation in the three magazines of *Danesh*, *Al-Kamal* and *Dabestan* in Mashhad. The findings indicate that translation held significant importance in these magazines, aligning with their objectives. A considerable volume of their content comprised translated texts from French, Arabic and English. The translations covered a wide array of subjects, including social, cultural and scientific issues, as well as biographies, novels, and discussions on scientific and religious topics. The translators of these journals were often journalists, merchants and civil servants who engaged in translation of foreign publications and books non-professionally. Translation in Mashhad encountered several challenges, particularly when translations conflicted with Islamic and Iranian cultural values, which led to opposition from clergymen. This research, while examining the status and role of translation in periodicals, can pave the way for future studies in translation history.

Keywords: Translation History, Magazines/Periodicals, *Danesh*, *Al-Kamal*, *Dabestan*, Mashhad

Please cite this paper as follows:

Khalifeh, M., Najafzadeh, A., & Ameri, S. (2025). A study of the role of translation in the first magazines of Mashhad: A case study of *Danesh*, *Al-Kamal*, and *Dabestan*. *Language and Translation Studies* 58(1), 38-87. <https://doi.org/10.22067/lts.2025.92643.1338>

© 2025 Khalifeh, Najafzadeh, & Ameri

This is an open-access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/). All rights reserved.

1. Introduction

Translation history was not initially valued as a separate field in Holmes' 1988 translation studies map; however, it has gradually gained prominence (O'Sullivan, 2012). One topic that warrants further investigation through a historical perspective is the role and status of translation in periodicals, which has been sporadically discussed in translation studies.

Periodicals could act as a platform for the cultural and international exchanges and may offer insights into various forms of translation that are sometimes overlooked in book translations (O'Connor, 2019). They cover a wide spectrum of topics, and due to their rapid publication speed, they present a dynamic communication space for their readers. Periodicals play a pivotal role in transmitting ideas and literature across borders. Indeed, they facilitate foreign literature exchange between cultures and have the potential to enrich social and intellectual discourse, and offer a faster and more flexible medium compared to books (Fólica et al., 2020). During the 19th century, improvements in printing and communication boosted the circulation of periodicals, opening up new avenues for translation activities. Serial publication formats, unknown translators or authors, and innovative and experimental translation approaches profoundly shaped how readers accessed translated content (O'Connor et al., 2024).

Translation studies has traditionally focused on books rather than magazines and periodicals, making the latter a marginal area of research in the field despite their significant cultural influence (Fólica, et al., 2020). Wulfman (2017) is of the view that researchers began to examine periodicals just as their influence started to decline, which is why they are often examined from a historical perspective. The lack of academic attention to periodicals can be attributed to the long-standing view that they are ephemeral and marginal, and consequently, deemed unimportant. However, periodicals have presented a platform for the publication, distribution, and dissemination of translations (O'Connor, 2019). Therefore, they played a significant role in the literary and cultural system of societies. In Iran, translation has a long history, but the emergence of newspapers and magazines marked a new phase. This study specifically examines three early 20th-century Mashhad-based periodicals (*Danesh*, *Al-Kamal* and *Dabestan*) to answer the research

questions about the role of translation in these publications, the languages translated from, the subject matter of these translations, the social background of the translators, as well as public reactions to translated content.

2. Method

Building on a historical and documentary approach, this paper aims to analyze translation in early 20th-century periodicals in Mashhad, Iran. Using a multiple-case study method, the research thoroughly analyzes three early magazines in Mashhad (*Danesh*, *Al-Kamal*, and *Dabestan*) to understand the role of translation in these periodicals. More specifically, this study examines one issue of *Danesh* (1916), 25 issues of *Al-Kamal*, and 20 issues of *Dabestan*. Additionally, secondary sources were used to offer broader perspectives. *Danesh* (1919) is Mashhad's first magazine, founded by Seyed Mohammad Danesh Bozorgnia but it only published one issue. *Al-Kamal* is a religious magazine by Mirza Fazlollah Badaie-Negar, and ceased after 25 issues due to financial difficulties. *Dabestan* (1922) was founded by Seyed Hassan Meshkan Tabasi, which covered different topics and faced multiple shutdowns. Concerning data analysis, a flexible and data-driven content analysis approach is used to identify major themes and patterns to comprehensively understand the role of translation in these magazines.

3. Results

The *Danesh* magazine published only one issue. A large portion of this issue was devoted to translated content, as five articles (out of 15) were simply translations. Of the translators working for this periodical, mention could be made of Esmail Monir Mazandarani, who translated *Historical Studies of England* with numerous footnotes. Mohammad Danesh, the editor, also rendered Lamartine's *Two Brothers*. Mirza Mohammad Khan Malekzadeh translated Chateaubriand's *Atala*, incorporating biographical details and preserving original place names, though only the opening pages were published as the magazine announced its closure. One of the translations received severe criticism from religious authorities, who condemned Hassan's translation of La Fontaine's *Love and Madness* for its depiction of celestial beings. This led to the magazine's suspension, threats to the translator, and an investigation by the police. The presence of serialized

translations indicates that *Danesh* aimed to be a periodical publication, but the above-mentioned controversy brought it to an early end. Overall, this magazine showed a strong interest in translation, which acted as a means to introduce foreign knowledge to Persian readers.

As to *Al-Kamal*, edited by Mirza Fazlollah Badaie-Negar, translation played a pivotal role in its early issues. As a scholar and educator, Badaie-Negar wished to publish informative articles on different topics. However, Persian informative content was sparse; therefore, translation of foreign content from Arabic, French and English filled this huge gap of knowledge, particularly in the magazine's first year. Although translation appeared to make up a third of the magazine's content, the periodical's translation focus faded over time. Translations from European languages decreased, and translations from Arabic—primarily done by Badaie-Negar himself—became more prominent. He translated works on ethics, Islamic law and agriculture. Although some of his translations received criticism, he defended his work, particularly his translations of Greek philosophers' biographies, as a way to honor their intellectual legacy. His translations aimed to raise public awareness of religious and scholarly knowledge. Other contributors included Hossein Dariush, who translated a biography of Rasputin, and Sheikh Ali-Akbar Khorasani, who translated scientific papers. The magazine even held a poetry translation competition, further highlighting *Al-Kamal*'s commitment to using translation as a tool for expanding knowledge among Persian readers.

The *Dabestan* magazine was a literary publication founded by Seyed Hassan Meshkan Tabasi in Mashhad between 1922 and 1941. Translation constituted a significant portion of the magazine's content, mainly from French. Prominent translators were Seyed Abdollah Sayar, Mostafa Ameri, Mohammad Tarjomansaltaneh and Seyed Ali Akbar Shahidi. *Dabestan* featured translations from science (e.g., electricity, telegraphy and astronomy), philosophy, literature and history. Also, translating the works of Shakespeare, Lamartine, Lavoisier and La Fontaine was also common. A significant milestone was the translation of the French novel *The Wolf Man* (translated into Persian as *The Runaway Groom*) by Alfred Machard. It was published as a supplement to test reader interest in serialized fiction. Translation, however, faced criticism in Mashhad's conservative society. Scholars like Mehdi Boqrat-ol-Hokama warned that Western ideas might

harm Persian literary traditions. Others, like Mohammad Esmail Nassaj, debated whether the translation of foreign works was beneficial or detrimental to Iranian youth. Overall, *Dabestan* grew into a major intellectual platform, especially as members of the Khorasan Literary Society joined.

4. Discussion and conclusion

In the late Qajar period, the magazines *Danish*, *Al-Kamal*, and *Dabestan* were published in Mashhad, focusing on literature, religion and culture. These periodicals not only featured original writings in Persian but also published numerous translations from French, Arabic and English, at times making up one-third of their content. The translations covered a wide array of topics, including literature, philosophy, science, and history. For instance, the magazine *Danesh* translated notable works such as *The History of England* and *The Story of Attila-René*. Additionally, *Al-Kamal* focused on biographies of Greek philosophers and scientific discourse, while *Dabestan* featured translations on topics including radioactivity, electricity, as well as literary works. Given the limited number of professional translators in Mashhad, most translations were undertaken by merchants, government employees, and journalists. Although there was little initial opposition to translations, some religious scholars and clerics criticized certain content, leading to the shutdown of *Danesh*, for example. Notwithstanding this, these periodicals served as a bridge between cultures, facilitating the introduction of Western knowledge into Iran's traditional society and acting as a catalyst for intellectual and social transformation.

بررسی نقش ترجمه در اولین نشریات مشهد (مطالعه موردی: سه نشریه دانش، الکمال و دبستان)

مجتبی خلیفه^۱، علی نجف‌زاده^۲، سعید عامری^{۳*}

^۱استادیار تاریخ، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

^۲استادیار مطالعات ترجمه، گروه زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

چکیده ترجمه‌پژوهان تاکنون کمتر به نشریات ادواری توجه نشان داده‌اند. پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه ترجمه، زبان‌های مورد استفاده در ترجمه، محتوای متون ترجمه‌شده، خاستگاه مترجمان و واکنش‌های اجتماعی به ترجمه در سه نشریه «دانش»، «الکمال» و «دبستان» چاپ مشهد انجام شده است. نتایج نشان داد ترجمه در این سه نشریه، با توجه به اهداف آن‌ها، از اهمیت بسزایی برخوردار بوده و بخش قابل توجهی از مطالب آن‌ها را متون ترجمه‌شده از زبان‌های فرانسه، عربی و انگلیسی تشکیل می‌دهد. محتوای این ترجمه‌ها شامل موضوعات متنوع اجتماعی، فرهنگی و علمی، مانند زندگی‌نامه‌ها، رمان‌ها و مباحث علمی و دینی، بوده است. مترجمان این نشریات اغلب روزنامه‌نگاران، تجار و کارکنان ادارات بودند که به صورت غیرحرفه‌ای به ترجمه مطالب از نشریات و کتاب‌های خارجی می‌پرداختند. همچنین، ترجمه آثاری که با ارزش‌های فرهنگ اسلامی و ایرانی ناسازگار بودند، واکنش منفی علما را به دنبال داشت. این پژوهش ضمن بررسی جایگاه و نقش ترجمه در نشریات ادواری، زمینه را برای پژوهش‌های آتی در حوزه تاریخ ترجمه هموار می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ ترجمه، نشریات، مشهد، دانش، الکمال، دبستان

۱. مقدمه

رابطه ترجمه و تاریخ از آغاز مطالعات ترجمه، موضوع بحث و پژوهش‌های گسترده اندیشمندان شرق و غرب بوده است. اگرچه در نقشه جامع هولمز^۱ در سال ۱۹۸۸، حوزه تاریخ ترجمه جایگاهی مشخص و مستقلی ندارد، اما در بخش نظریه‌های وابسته به زمان^۲ در ترجمه به آن اشاره شده است (آسلیوان^۳، ۲۰۱۲). مطالعه دقیق ترجمه‌ها می‌تواند لایه‌های متعدد تاریخی نهفته در آن‌ها را آشکار سازد (هرمانز^۴، ۲۰۲۲). به‌زعم بل^۵ (۲۰۲۴)، احیای علاقه به تاریخ‌نگاری در دهه ۱۹۹۰، موجب رشد چشمگیر رویکردهای متنوعی به مطالعات تاریخ ترجمه شد. با این حال، تحلیل کلان و جهانی این حوزه نشان می‌دهد مفاهیم و روایت‌های غربی غالباً بر چارچوب‌های انتقادی دیگر فرهنگ‌ها غلبه می‌کند؛ در نتیجه، در آغاز قرن بیست‌ویک، خودآگاهی روش‌شناختی به‌منابه یک ویژگی بارز در این حوزه مطرح شد و پژوهشگران همیشه بر اهمیت بازاندیشی در مباحث نظری، فرهنگی و نهادی در جامعه خود (مثلاً ایران) تأکید ورزیدند (بل، ۲۰۲۴). اخیراً، توجه به ارتباط تنگاتنگ ترجمه و تاریخ در مطالعات ترجمه ایران به‌گونه‌ای چشمگیر افزایش یافته و حاصل این توجه، شکل‌گیری پژوهش‌های تاریخ‌نگاری متعددی در ابعاد خرد و کلان بوده است (قدرتی و هاشمی، ۱۳۹۸؛ عاطف‌مهر و فرحزاد، ۲۰۲۲). هرچند با گذشت زمان، حوزه تاریخ ترجمه تلاش کرده است موضوعات متنوعی را بررسی کند، ولی به حوزه تاریخ ترجمه و مطبوعات یا نشریات ادواری کمتر توجه شده است.

¹. Holmes

². time-restricted theories

³. O'Sullivan

⁴. Hermans

⁵. Belle

در قرن نوزدهم میلادی، تکامل ابزارهای ارتباطی و پیشرفت‌های صنعت چاپ، به‌خصوص افزایش ظرفیت، سرعت و گستره توزیع، اهمیت روزافزونی به خود گرفت؛ مثلاً گسترش نشریات ادواری در اروپا بستری نوین برای انتشار ترجمه‌ها و بحث درباره شیوه‌های ترجمه فراهم کرد. اشکال ترجمه در این نشریات تحت تأثیر ویژگی‌های خاص رسانه‌ها، مانند انتشار سریالی، ناشناس بودن، تقلید و تجربه‌گرایی، قرار داشت و مسائل بنیادینی را درباره رابطه میان رسانه و معنا مطرح می‌کرد (اوکونر و همکاران، ۲۰۲۳). این دگرگونی‌ها نه تنها بر شکل و ساختار ترجمه‌ها اثر نهاد، بلکه به‌گونه‌ای بنیادین نحوه دسترسی مخاطبان به متون ترجمه‌شده را تغییر داد و به‌این ترتیب، تمامی جوانب فرآیند ترجمه را دستخوش دگرگونی نمود (یوان و لی، ۲۰۲۰).

از منظر جامعه‌شناسی، نشریات ادواری نقشی بسزا در شکل‌گیری فرهنگ‌های مدرن و چرخش آثار ادبی ایفا کرده‌اند. این نشریات، نه تنها به ترویج تبادلات فرهنگی بین‌المللی و جریان‌های فرهنگی یاری رسانده‌اند، بلکه مجاری انتقال ادبیات را نیز توسعه بخشیده‌اند (رویگ-سانز و همکاران، ۲۰۲۲). نشریات ادواری با گذر از محدودیت‌های زبانی، راهکارهای بدیلی برای انتقال ادبیات و ایده‌ها ارائه می‌دهند و درعین حال، در مقایسه با کتاب بستری آسان‌تر و سریع‌تر برای انتشار مطالب فراهم می‌سازند (رویگ-سانز و همکاران، ۲۰۲۲). در واقع، نشریات، گونه‌ای انعطاف‌پذیر از نشر هستند که همیشه تحت تأثیر نیروهای سیاسی، فرهنگی و بازار خارجی قرار می‌گیرند؛ همچنین، این نشریات، محصولاتی چاپی و گذرا هستند که برای مصرف فوری و آنی طراحی شده‌اند (اوکونر، ۲۰۱۹). به باور پیم^۵ (۲۰۱۴)، ترجمه‌های منتشرشده در نشریات ادواری و مجموعه‌های تخصصی، معمولاً تأثیر بسزایی نسبت به ترجمه‌هایی دارند که

1. O'Connor, Israel, Shamma & Luo

2. Yuan & Li

3. Roig Sanz, Fóllica & Ikoff

4. O'Connor

5. Pym

در کتب مستقل منتشر می‌شوند. به باور اوکونر (۲۰۱۹)، نشریات، بستری برای انتشار متون خارجی‌اند؛ از این رو، باید به چگونگی انتشار این متون در نشریات و شرایط دسترسی به آن‌ها توجه کرد. پژوهشگران مطالعات ترجمه در جستارهای علمی درباره تاریخ و ترجمه، عمدتاً بر کتاب‌ها تمرکز کرده و کمتر به نقش ترجمه در نشریات دوره‌ای پرداخته‌اند (اوکونر، ۲۰۱۹؛ فولیکا و همکاران، ۲۰۲۰).

نشریات ادواری بازتاب‌دهنده سلیقه‌ها، نیازها و رویکردهای جامعه در دوره‌های مختلف هستند. بررسی ترجمه‌های منتشرشده در این نشریات، به ما کمک می‌کند تا بفهمیم چه آثاری در چه دوره‌هایی بیشتر مورد توجه بوده‌اند، چه سبک‌ها و رویکردهای ترجمه‌ای رایج بوده‌اند و چگونه این روندها در طول زمان تغییر کرده‌اند؛ بنابراین، واکاوی نقش نشریات در انتشار و توزیع آثار ترجمه‌شده در گذشته، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با این حال، پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه بسیار محدود بوده است. به باور پژوهشگرانی همچون اوکونر (۲۰۱۹)، این بی‌توجهی جای بسی تأسف دارد و ولفمن^۲ (۲۰۱۷) نیز بر این عقیده است که اوج پژوهش‌های دانشگاهی درباره نشریات ادواری، دقیقاً هم‌زمان با آغاز افول تأثیرگذاری آن‌ها رخ داده است. این موضوع تا حدی ناشی از نگرش دیرینه‌ای است که نشریات ادواری را آثاری گذرا و از این رو کم‌اهمیت تلقی می‌کرد؛ آثاری که همواره نقشی حاشیه‌ای در نظام ادبی و فرهنگی جامعه‌ها ایفا نموده‌اند.

موضوع ترجمه در نشریات ادواری، به‌ویژه در بستر تاریخی ایران، اهمیتی دوچندان دارد. ترجمه در ایران سابقه‌ای طولانی دارد، اما با ظهور نشریات به شکل روزنامه و مجله، ترجمه وارد مرحله نوینی شد. مطبوعات، افزون بر انتشار نوشته‌های مدیران و نویسندگان خود، به ترجمه و چاپ گزیده‌ای از مطالب منتشرشده در نشریات و کتاب‌های دیگر نیز همت

1. Fóllica, Roig-Sanz & Caristia

2. Wulfman

می‌گماردند. این مطالب ترجمه‌شده، خوانندگان را با آثار و اندیشه‌های نویسندگان خارجی آشنا می‌ساخت. مجلات، به دلیل فضای بیشتر و محدودیت کمتر در تعداد صفحات، امکان ترجمه و انتشار مطالب طولانی‌تر و پیوسته‌تر را فراهم می‌کردند (حاجی‌آقابابایی، ۱۴۰۱؛ صالحی و حاجی‌بابایی، ۱۳۹۹). در مشهد نیز، از اواخر دوره قاجار، با انتشار مجلاتی همچون دانش، الکمال و دبستان، ترجمه در نشریات جایگاه ویژه‌ای یافت. این مجلات که در سال‌های پایانی قاجار و اوایل پهلوی منتشر می‌شدند، در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این جستار با بررسی موردی سه نشریه دانش، الکمال و دبستان و با نگاهی نو به تاریخ ترجمه در ایران، به دنبال پاسخ به پرسش‌های پژوهشی زیر هستیم:

- ترجمه چه جایگاهی در اولین مجلات مشهد داشت؟
- ترجمه‌های اولین مجلات مشهد بیشتر از چه زبان‌هایی صورت گرفته است؟
- محتوای ترجمه‌های اولین مجلات مشهد در چه زمینه‌ای بود؟
- مترجمان اولین مجلات مشهد چه خاستگاه اجتماعی داشتند؟
- واکنش‌های اجتماعی نسبت به ترجمه در مجلات مشهد چگونه بود؟

۲. پیشینه پژوهش

۲.۱. تاریخ و ترجمه

در حالی که نخستین تاریخ‌های عمومی درباره ترجمه اغلب به صورت تکنوگاری‌های مستقل تألیف می‌شدند، در دو دهه اخیر، یعنی از اوایل دهه ۱۹۹۰، شاهد ظهور موج دومی از آثار جمعی و گروهی در این حوزه هستیم. این آثار، معمولاً بر روی یک زبان یا فرهنگ خاص تمرکز می‌کنند (بل، ۲۰۲۴). به‌عنوان مثال، می‌توان به مجموعه مقالاتی همچون اثر شاخص شبانی،

هیگینز و کوای^۱ (۲۰۲۲) اشاره کرد که با تمرکز بر ترجمه ادبی در ایران، جنبه‌های تاریخی این حوزه را به‌طور جامع بررسی کرده‌اند. به باور ونوتی^۲ (۲۰۰۵)، ترجمه، پیوستگی‌ها و واگرایی‌های تاریخی را که در اثر تماس دو زبان و فرهنگ پدید می‌آیند، به‌روشنی نمایان می‌سازد. افزون بر این، نه تنها هر مرحله، ترجمه عمیقاً متأثر از زمانه خویش است، بلکه رواج آن نیز به ناگزیر سرنوشتی تاریخی و متفاوت از سرنوشت متن مبدأ برای آن ایجاد می‌کند. پیم (۲۰۱۴) پژوهش در تاریخ ترجمه را به سه حوزه متمایز اما درهم‌تنیده تقسیم می‌کند:

باستان‌شناسی ترجمه: این حوزه به کاوش در ریشه‌های تاریخی ترجمه می‌پردازد

و به پرسش‌هایی مانند «چه کسی؟»، «چه چیزی؟»، «چگونه؟»، «کجا؟»، «چه زمانی؟»، «برای چه کسی؟» و «با چه اثری؟» پاسخ می‌دهد.

نقد تاریخی ترجمه: این حوزه به ارزیابی تأثیر ترجمه‌ها بر فرهنگ، جامعه و تاریخ می‌پردازد. نقد تاریخی ترجمه، ترجمه را نه صرفاً به‌عنوان یک عمل فنی، بلکه به‌عنوان یک کنش اجتماعی و فرهنگی می‌نگرد و به بررسی نقش آن در شکل‌گیری هویت‌ها، ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌ها می‌پردازد.

تبیین ترجمه: این حوزه به دلایل و انگیزه‌های ترجمه می‌پردازد و به پرسش «چرا؟» پاسخ می‌دهد. تبیین ترجمه تلاش می‌کند تا عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر تصمیم‌گیری برای ترجمه و انتخاب متن و روش ترجمه را شناسایی و تحلیل کند.

مدل پیم (۲۰۱۴) می‌تواند چارچوب مفیدی برای بررسی ترجمه در نشریات ادواری ایران فراهم کند:

^۱. Shabani-Jadidi, Higgins & Quay

^۲. Venuti

باستان‌شناسی ترجمه: این حوزه می‌تواند به بررسی این مهم بپردازد که در نشریات ادواری ایران چه متونی ترجمه شده‌اند، مترجمان چه کسانی بوده‌اند و ترجمه‌ها تحت چه شرایط تاریخی و اجتماعی انجام شده‌اند. مثلاً می‌توان به این سؤال پاسخ داد که چه نوع متونی (ادبی، علمی، سیاسی) در دوره‌های مختلف بیشتر ترجمه شده‌اند و دلایل این تغییرات چه بوده است.

نقد تاریخی ترجمه: این بخش می‌تواند به تحلیل تأثیر این ترجمه‌ها بر جامعه ایرانی بپردازد. برای مثال، آیا این ترجمه‌ها به انتقال ایدئولوژی‌های جدید کمک کرده‌اند؟ آیا در شکل‌گیری هویت ملی یا فرهنگی نقش داشته‌اند؟ مثلاً ترجمه‌های ادبیات غربی در نشریات دوره قاجار و پهلوی چگونه نگرش جامعه را نسبت به غرب یا خود ایران تغییر داده‌اند؟

تبیین ترجمه: در این بخش می‌توان به بررسی این موضوع پرداخت که چرا در دوره‌های تاریخی مختلف، برخی متون خاص بیشتر از سایرین مورد ترجمه قرار گرفته‌اند. مثلاً آیا دلایل سیاسی یا اقتصادی (از جمله استقبال مخاطبان از ترجمه زندگی‌نامه‌ها در نشریات) در این امر نقش داشته‌اند؟

۲.۲. ترجمه در نشریات ادواری: رویکردی تاریخی

نشریات ادواری، برخلاف بازار ترجمه کتاب، طیف گسترده‌ای از رویکردهای ترجمه را به نمایش می‌گذارند. مطالعه ترجمه‌های منتشر شده در این نشریات، علاوه بر تبیین تبادلات فرهنگی و بین‌المللی، فرصتی بی‌نظیر برای شناسایی روش‌های متنوع ترجمه فراهم می‌کند که در تمرکز صرف بر ترجمه کتاب ممکن است نادیده گرفته شوند (اوکونر، ۲۰۱۹). نشریات دوره‌ای معمولاً طیف وسیعی از موضوعات را پوشش می‌دهند: برای مثال، یک شماره از نشریاتی مانند *Time*، *Vogue* یا *Punch* می‌تواند شامل موضوعاتی متنوع، از نظریه‌های اقتصادی و دیدگاه‌های سیاسی گرفته تا اشعار طنز، نقدهای تئاتر و حتی ترجمه باشد (لاتهام و اسکولز، ۲۰۰۶). ناگفته

¹. Latham & Scholes

پیداست که نشریات با گذر از مرزها، بستری بی‌نظیر برای انتقال ادبیات و ایده‌ها به شکلی نوآورانه فراهم می‌سازند. این رسانه‌ها به سبب سرعت انتشار چشمگیرشان نسبت به کتاب‌ها، فضاهای ارتباطی پویاتری را برای مخاطبان ایجاد می‌کنند. به‌علاوه، پویایی نشریات ادواری، آن‌ها را به محورهایی در شبکه‌ای فراملی بدل می‌سازد که جریان آزاد متون و شیوه‌های نوین انتشار را بهبود می‌بخشد (فولیکا و همکاران، ۲۰۲۰، ص. ۴). این نشریات، می‌توانند بستری برای انتشار آثار نویسندگانی باشند که به دلایل مختلف در سایر اشکال انتشار فرصت بروز و ظهور پیدا نمی‌کنند (اوکونر، ۲۰۱۹).

نشریات به‌مثابه کرسی‌های گفت‌وگوی اندیشه، نه‌تنها بستری برای تبادل افکارند، بلکه کانون اصلی ترجمه نیز به شمار می‌روند. در بررسی سیر تحول روایت‌ها و تولید دانش در جهان، ترجمه به‌مثابه عنصری ثابت و پایدار خودنمایی می‌کند. از این رو، این نشریات، پنجره‌ای می‌گشایند تا از خلال آن بتوانیم به مطالعه مفاهیم چندزبانه و فرامرزی جریان اندیشه‌ها بپردازیم. (کانستانزا گوزمان، ۲۰۱۹). این نشریات، نه‌تنها بازتاب‌دهنده بسترهای تاریخی یا اجتماعی مشخص هستند، بلکه به‌مثابه واسطه‌های فعال در این گستره عمل کرده، تاریخ ادبیات را رقم می‌زنند و جریان پذیرش ادبیات بیگانه در فرهنگ پذیرنده را هدایت می‌کنند (ونگ، ۲۰۲۳).

مطالعات نشریات دوره‌ای که حوزه‌ای تخصصی از مطالعات ارتباطات و رسانه است در سال‌های اخیر به‌شدت مورد توجه قرار گرفته است. این حوزه نوظهور، به‌ویژه با تکیه بر پژوهش‌های میان‌رشته‌ای و بهره‌گیری از ظرفیت‌های رسانه‌های دیجیتال، مسیری نو را در مطالعات رسانه‌ای گشوده است (لاتهام و اسکولز، ۲۰۰۶). گستردگی موضوعاتی که در نشریات دوره‌ای بررسی می‌شوند، به‌گونه‌ای است که مطالعه آن‌ها نیازمند همکاری‌های میان‌رشته‌ای است (لاتهام و اسکولز، ۲۰۰۶؛ بزازی، ۲۰۲۴). نشریاتی که از منابع خارجی استفاده می‌کنند، به‌واسطه

1. Constanza Guzmán

2. Wang

3. Bezari

ترجمه، نه تنها صداهای گوناگون، بلکه لایه‌های معنایی متعددی را نیز در خود جای می‌دهند و بدین ترتیب، به غنای ناهمگونی فرهنگی خود می‌افزایند. این چندصدایی و چندلایگی، در ساختار و محتوای نشریه، اعم از تنوع شکلی و غنای متنی، به‌وضوح قابل مشاهده است. ترجمه، با ایجاد بستری برای گفت‌وگوی میان این صداها و متون، نقشی محوری در شکل‌گیری و پایداری این ساختار ناهمگن ایفا می‌کند (اوزمن^۱، ۲۰۱۹).

یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند مطالعات نشریات دوره‌ای را غنی‌تر کند، مطالعات ترجمه است. به‌ویژه در بررسی مسائلی چون انتخاب زبان، تحولات زبانی و فرهنگی، چارچوب‌های نهادی و قانونی، یا گرایش‌های ایدئولوژیک و فرهنگی، مطالعات ترجمه می‌تواند حوزه‌ای ارزشمند برای پژوهش‌هایی باشد که بر ارتباطات فرامرزی و جریان جهانی دانش متمرکز هستند (ارنست و شیدینگ^۲، ۲۰۲۲). نشریات ادواری تاریخی، به دلیل ماهیت چندزبانه و فراملی بودن، تنوع نویسندگان و همچنین گوناگونی رویکردهای ترجمه، بستری غنی برای مطالعات ترجمه به شمار می‌آیند. بررسی این نشریات، درک ما را از چگونگی تولید، انتقال و چرخش دانش تاریخی در سطح بین‌المللی عمیق‌تر می‌سازد (ونگ، ۲۰۲۳). پژوهشگران ترجمه، نشریات را اغلب ابزار برای تأیید فرضیه‌های خود و منابعی مکمل در روش‌شناسی پژوهش می‌شناسند. این پژوهشگران معمولاً به مطالعه مترجمان و ترجمه به‌صورت مجزا از بستر نشریاتی که در آن قرار دارند، می‌پردازند. درحالی‌که می‌توان با اتخاذ رویکردی جامع‌تر، به بررسی پیچیدگی‌های تعامل میان ترجمه و ویژگی‌های خاص نشریات پرداخت و درک عمیق‌تری از فرآیند ترجمه در بسترهای نشر پیدا کرد (اوزمن، ۲۰۱۹).

همان‌طور که قبلاً بیان شد، نشریات در تاریخ فرهنگی و شکل‌گیری گفتمان‌های اجتماعی نقشی محوری ایفا کرده‌اند و برخی پژوهشگران ترجمه نیز به بررسی آن‌ها پرداخته‌اند.

1. Özmen

2. Ernst & Scheiding,

با این وجود، علی‌رغم این توجهات پراکنده، همچنان جای خالی مطالعات جامع و نظام‌مند در این حوزه به شدت احساس می‌شود (کانستانزا گوزمان، ۲۰۱۹). این کمبود به‌ویژه در حوزه تلاقی مطالعات ترجمه و مطالعات نشریات دوره‌ای به شدت احساس می‌شود. هرچند این دو حوزه از پتانسیل بالایی برای همکاری مشترک برخوردارند، اما تاکنون ارتباطی منسجم و جامع میان آن‌ها برقرار نشده است (بزاری، ۲۰۲۴).

در نشریات دوره‌ای ایران، ترجمه با عنوان «پاورقی» شناخته می‌شود. پاورقی در نشریات، به مجموعه‌ای از مطالب اشاره دارد که در چند شماره یا در بخش مشخصی از روزنامه یا مجله منتشر می‌شود. موضوعات این مطالب، با توجه به سیاست‌های نشریه، متنوع است. هدف از انتشار پاورقی، علاوه بر ارائه مطالب طولانی، جذب مخاطب و افزایش فروش نشریه است (صالحی و حاجی‌بابایی، ۱۳۹۹). پاورقی در گذشته تأثیر بسزایی در جامعه داشته و به افزایش علاقه عموم مردم به مطالعه کمک کرده است. این امر، علاوه بر تقویت تمایل به مطالعه در میان افراد جامعه، به تحکیم پیوندهای اجتماعی از طریق ادبیات و مطالعه نیز منجر شده و رونق بازار کتاب را به دنبال داشته است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۴). پژوهش شاکری (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که اغلب پاورقی‌های منتشرشده در چند نشریه موردبررسی وی در یک بازه ۷۰ ساله از ۱۲۲۹ تا ۱۳۰۰ اغلب ترجمه از زبان‌های غربی (به‌خصوص فرانسه) بودند.

مطالعه نقش نشریات در مطالعات ترجمه با چالش‌های متعددی روبرو است. کانستانزا گوزمان (۲۰۱۹) معتقد است از یک‌سو، در بسیاری از پژوهش‌های علوم انسانی، به‌ویژه در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی، نقش محوری نشریات در انتقال ایده‌ها و شکل‌گیری جنبش‌ها نادیده گرفته می‌شود. از سوی دیگر، شناسایی دقیق ترجمه‌ها، به‌خصوص ترجمه‌های فرضی یا میانجی که در نشریات صورت می‌گیرد، به دلیل عدم شفافیت در این زمینه، دشوار است. علاوه بر این، در مطالعات شبکه‌های انتقال فرهنگی، نقش نشریات به‌مثابه واسطه‌های اصلی در جریان‌یابی ایده‌ها اغلب مورد غفلت واقع می‌شود. چالش‌های دسترسی به آرشیوهای نشریات،

از جمله عدم دیجیتالی سازی بسیاری از منابع قدیمی و وضعیت نامناسب فیزیکی برخی آرشیوها، نیز بر پیچیدگی این مطالعات می افزاید.

با عنایت به مطالب مذکور و همچنین فقدان پژوهش های تاریخی در زمینه ترجمه در نشریات ادواری، این پژوهش با تمرکز بر سه نشریه دانش، الگمال و دبستان در شهر مشهد، به بررسی جایگاه و نقش ترجمه در شکل گیری هویت فرهنگی و فکری این شهر در اوایل قرن بیستم می پردازد. با تحلیل عمیق محتوا و بررسی منابع تاریخی، به دنبال پاسخ به پرسش هایی نظیر زبان های مبدأ ترجمه ها، موضوعات مورد ترجمه، هویت مترجمان و واکنش های اجتماعی به ترجمه هستیم. هدف اصلی این پژوهش، روشن کردن این مسئله است که ترجمه چه جایگاهی در نخستین نشریات مشهد داشته و چگونه به انتقال مفاهیم و ایده های جدید به جامعه آن زمان کمک کرده است.

۳. روش پژوهش

۳.۱. طرح پژوهش

این پژوهش با اتخاذ رویکردی اسنادی و تاریخی، به مطالعه نظام مند و دقیق منابع مرتبط با ترجمه در نشریات خراسان می پردازد. با تمرکز بر روش مطالعه موردی، تلاش می شود تا با بررسی عمیق و همه جانبه این نشریات، به درک دقیق تری از جایگاه و نقش ترجمه در سه نشریه دانش، الگمال و دبستان دست یابیم. در پژوهش های تاریخی، محققان با دودسته اصلی منابع روبرو هستند: منابع اولیه که اسناد دست اول و هم زمان با رویداد هستند، مانند دست نوشته ها و عکس ها و منابع ثانویه که شامل تحلیل ها و تفسیرهای بعدی بر اساس منابع اولیه اند، مانند کتاب ها و مقالات پژوهشی. منابع ثانویه تحت تأثیر دیدگاه نویسنده قرار دارند (کوهن و

همکاران^۱، ۲۰۱۸). در این پژوهش، بیشتر از منابع اولیه مانند مجلات و روزنامه‌ها بهره گرفته شده است. علاوه بر مجلات دانش، ال‌کمال و دبستان که هسته اصلی پژوهش هستند، از دیگر نشریات هم‌دوره یا پس از آن دوره که گزارش‌هایی درباره این مجلات منتشر کرده‌اند، مانند روزنامه‌های بهار، شرق ایران، رعد و فکر آزاد نیز استفاده شده است.

یکی از روش‌های رایج در پژوهش‌های کیفی مطالعه موردی^۲ است که با تمرکز دقیق بر یک یا چند نمونه خاص از حوزه موردبررسی به پژوهشگر امکان تحلیل عمیق پدیده مدنظر را می‌دهد و با رویکرد تفسیری همخوانی دارد (راسمن و رالیس^۳، ۲۰۱۷). این روش به بررسی عمیق و جامع یک موضوع، فرد، گروه، رویداد، سازمان، یا پدیده خاص می‌پردازد (ملینگر و هانسون^۴، ۲۰۲۲). در این پژوهش، از روش مطالعه چند موردی^۵ بهره گرفته شده است. به‌زعم سالدینا و اوبراین^۶ (۲۰۱۳)، این روش پژوهش به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا با بررسی چند نمونه از یک پدیده، شواهدی جامع و دقیق درباره موضوع مورد مطالعه گردآوری کند. در حقیقت، این رویکرد به ما اجازه می‌دهد با تحلیل عمیق و همه‌جانبه چندین نشریه، به درک روشن‌تر و ژرف‌تری از جایگاه و نقش ترجمه در نشریات دوره موردنظر دست پیدا کنیم.

۳.۲. جمع‌آوری داده‌ها

برای دستیابی به اهداف این پژوهش، از روش‌های تحقیق تاریخی با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل کیفی منابع استفاده شده است. در گام نخست، پژوهشگران سه نشریه از اولین مجلات منتشرشده در مشهد را که با اهداف پژوهش هم‌راستایی بیشتری داشتند و داده‌های به‌دست‌آمده از آن‌ها کفایت لازم را داشت، برگزیدند. مجلات دانش، ال‌کمال و دبستان به ترتیب نخستین

1. Cohen, Manion & Morrison

2. case study

3. Rossman & Rallis

4. Mellinger & Hanson

5. Multiple case study

6. Saldanha & O'Brien

نشریاتی بودند که از اواخر دوره قاجار تا اوایل دوره پهلوی در شهر مشهد منتشر شدند. داده‌های این پژوهش شامل یک شماره از مجله دانش، ۲۵ شماره از مجله الکمال و ۲۰ شماره از مجله دبستان است. به‌منظور نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهای مشخص، نشریات زیر انتخاب شدند: دوره انتشار (از اواخر قاجاریه تا اوایل پهلوی)، تنوع محتوایی (پوشش موضوعات ادبی، علمی، دینی و اخلاقی) و قابلیت دسترسی به تعداد کافی از شماره‌ها برای انجام تحلیل. این معیارها به پژوهشگران کمک می‌کنند تا نمونه‌هایی را برگزینند که نه تنها بازتاب‌دهنده دوره زمانی موردنظر باشند، بلکه داده‌های لازم برای بررسی عمیق‌تر موضوع را نیز فراهم آورند.

دانش: اولین مجله مشهد بود که مجوز آن در سال ۱۲۹۵ شمسی به نام سید محمد دانش بزرگ‌نیا صادر شد، اما اولین و تنها شماره آن سه سال بعد منتشر شد. دانش بزرگ‌نیا از بازرگانان مهم و از چهره‌های شاخص ادبی خراسان بود و هدف از انتشار این مجله، توسعه معارف خراسان و ارائه نمونه‌ای از نگارش ادبی و تاریخی بود. با وجود استقبال تنها یک شماره از این مجله منتشر شد و نشر آن متوقف شد.

الکمال: دومین مجله مشهد بود که هشت ماه پس از دانش، در سال ۱۲۹۸ شمسی توسط میرزا فضل‌الله بدایع‌نگار منتشر شد. بدایع‌نگار از شخصیت‌های فرهنگی و آموزشی مشهد بود و الکمال را به‌عنوان اولین مجله دینی مشهد منتشر کرد. این مجله با مشکلات مالی روبرو بود و پس از انتشار ۲۵ شماره در طی سه سال و نیم، متوقف شد.

دبستان: سومین نشریه مشهد بود که در سال ۱۳۰۱ شمسی توسط سید حسن مشکان طبسی منتشر شد. طبسی نیز از شخصیت‌های فرهنگی و سیاسی مشهد بود و سابقه فعالیت در زمینه مطبوعات و آموزش داشت. مجله دبستان با هدف ارائه مطالب ادبی، علمی و اخلاقی منتشر شد که با استقبال مجله الکمال نیز روبرو شد. این مجله پس از انتشار ۱۲ شماره در سال اول، به

مدت سه سال تعطیل شد و سپس دوباره به انتشار خود ادامه داد، اما در نهایت پس از انتشار چند شماره دیگر، مجدداً تعطیل شد.

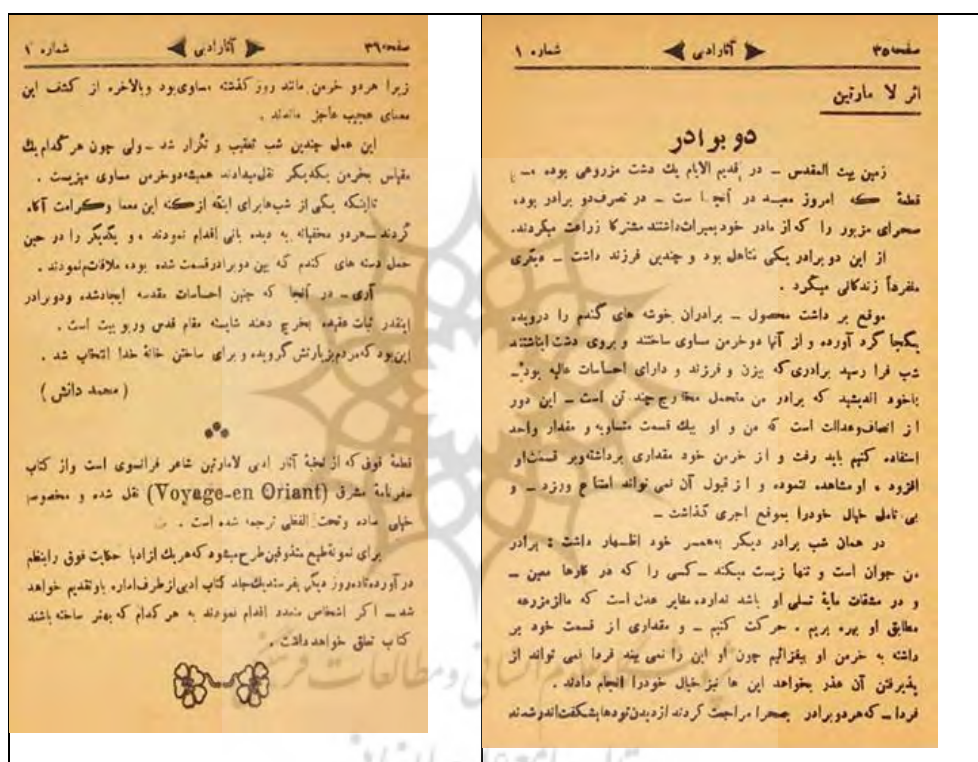
۳.۳. تحلیل داده‌ها

پس از جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل آن‌ها با استفاده از روش کیفی و رویکردی انعطاف‌پذیر انجام شد. در این پژوهش، به‌جای استفاده از یک مدل تحلیلی از پیش تعیین‌شده، داده‌ها بر اساس ارتباط و اهمیتی که با پرسش‌های پژوهش داشتند، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. این رویکرد به پژوهشگران این امکان را داد تا بدون محدودیت‌های ساختاری به بررسی ژرف و جامع موضوع بپردازند و الگوها و مضامین کلیدی را به‌طور طبیعی از دل داده‌ها استخراج کنند. در نتیجه، تحلیل بر اساس داده‌های واقعی و نه چارچوب‌های از پیش تعیین‌شده صورت پذیرفت که دقت و جامعیت بیشتری را برای نتایج به ارمغان می‌آورد. برای تحلیل عمیق‌تر، از منابع ثانویه نیز بهره گرفته شد. این منابع شامل کتاب‌ها، مقالات و پژوهش‌های پیشین بودند که با رویکردی توصیفی و تحلیلی به نقش ترجمه در نشریات پرداخته‌اند.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. ترجمه در نشریه دانش
فهرست مطالب مجله دانش شامل ۱۵ عنوان است که مقالات و قطعات شعر را در بر می‌گیرد. از این میان، پنج عنوان به ترجمه اختصاص یافته و از حیث حجم صفحات، بخش چشمگیری از مجله دانش را به خود اختصاص داده‌اند. از جمله، می‌توان به مبحث «مطالعات تاریخی انگلستان از ۵۵ سال پیش از میلاد تا ۱۹۱۹ میلادی» اشاره کرد که ترجمه اسماعیل منیر مازندرانی بود. او از تجار بزرگ و مترجمان و روزنامه‌نگاران برجسته مشهد به شمار می‌رفت. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ترجمه‌ای او، رعایت اصول ترجمه و نویسندگی بود که پیش‌تر چندان مرسوم نبود.

ارائه پاورقی و ذکر معادل انگلیسی کلمات در متن یا پاورقی، از شاخصه‌های اصلی ترجمه او بود؛ مانند آوردن شکل املائی کلماتی مثل «viles» یا نوشتن تلفظ اسامی در پاورقی. ذکر اسامی خاص مانند آنگلو-ساکسون (Anglo-Saxons) یا ذکر تاریخ تولد و فوت برخی افراد در پاورقی، برای مثال ریچارد دوم (Richard II) (۱۳۹۹-۱۳۷۷ میلادی) از دیگر ویژگی‌های ترجمه‌های وی بود (دانش، شماره ۱، ص. ۱۶).

تصویر ۱. نمونه ترجمه در نشریه دانش

داستان کوتاه «دو برادر»^۱ اثر لامارتین^۲ توسط محمد دانش، مدیر مجله دانش، ترجمه شده است. نشریه این قطعه را به‌عنوان یکی از آثار برجسته ادبی لامارتین، شاعر فرانسوی، معرفی کرده و اظهار داشته که آن را از کتاب «سفرنامه شرق یا همان Voyage en Orient» به شکلی بسیار

^۱. La Légende des Deux Frères

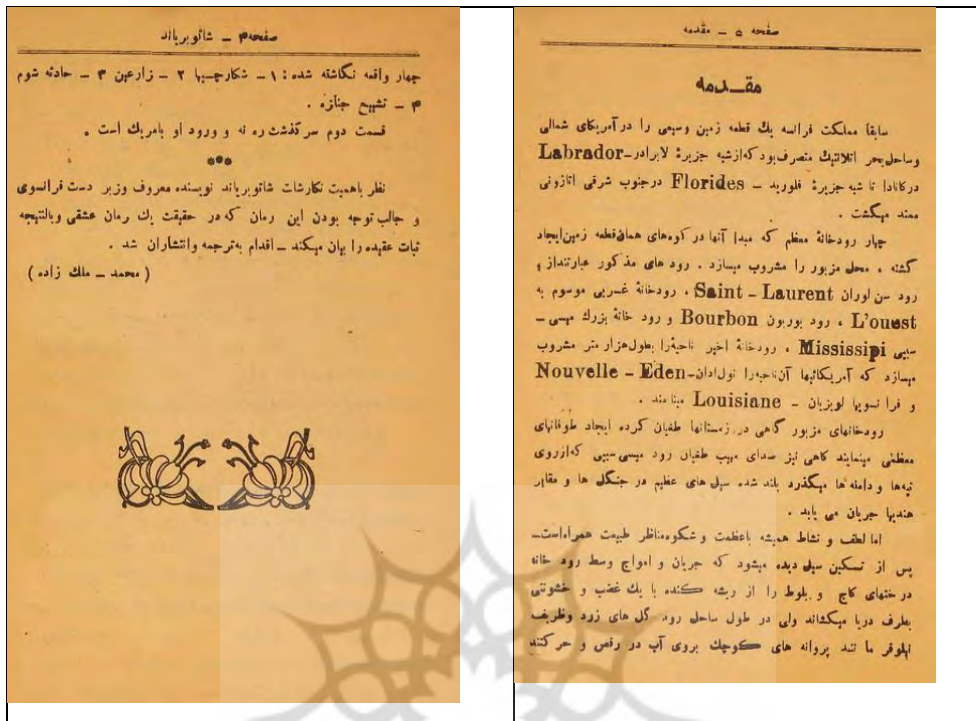
^۲. Alphonse De Lamartine

ساده و تحت‌اللفظی ترجمه کرده است (دانش، شماره ۱، صص. ۳۶-۳۵، تصویر ۱). این مورد، از معدود مواردی است که در این مجله به نحوه ترجمه اشاره شده است. مهم‌ترین اثر ترجمه‌ای مجله دانش، ترجمه کتاب برای بخش پاورقی بوده است. برای این منظور، کتاب آتالا-رنه^۱ اثر شاتوبریان^۲ انتخاب شده که توسط میرزا محمدخان ملک‌زاده ترجمه و ضمیمه مجله دانش منتشر شده است. مترجم در ابتدا به معرفی شاتوبریان پرداخته و ذکر کرده که او در سال ۱۷۶۸ میلادی در سن-مالو متولد و در سال ۱۸۴۸ میلادی در پاریس درگذشته است. «آتالا-رنه» یکی از آثار مشهور معروف و رمان مشهور شاتوبریان است که از کتاب «ترویج مذهب مسیح»^۳ استخراج شده است. بخش نخست به سرگذشت زندگی پیرمردی به نام شاکناس اختصاص دارد که داستان را برای رنه روایت می‌کند. ملک‌زاده درباره دلیل ترجمه این کتاب نوشته است: «نظر به اهمیت نگارشات شاتوبریان، نویسنده معروف و زبردست فرانسوی بالنتیجه [درنتیجه] ثبات و جالب‌توجه بودن این رمان که در حقیقت یک رمان عشقی و عقیده را بیان می‌کند، اقدام به ترجمه و انتشار آن شد» (دانش، شماره ۱، ضمیمه، صص. ۸-۱، تصویر ۲). این داستان درباره منطقه لوئیزیانا در آمریکاست و مترجم اسامی جغرافیایی را با املاهای اصلی در متن آورده است. مترجم ترجمه‌ای سلیس و روان ارائه داده و در اولین شماره مجله دانش تنها ۸ صفحه نخست آن منتشر شد و قرار بود ادامه رمان در شماره‌های بعدی چاپ شود که متأسفانه مجله متوقف گردید. شایان‌ذکر است که این کتاب پیش‌تر توسط ذکاء‌الملک فروغی ترجمه و به صورت چاپ سنگی منتشر شده بود. مشخص نیست که ترجمه ملک‌زاده تا چه اندازه تحت تأثیر ترجمه فروغی بوده است.

1. Atala-René

2. François-René de Chateaubriand

3. Le Génie du christianisme

تصویر ۲. نمونه ترجمه در نشریه دانش

یکی از مهم‌ترین ترجمه‌های این مجله، داستان کلاسیک «محاكمه عشق و جنون در محكمه بهشت»^۱ اثر لافونتن^۲ است که روایتی خیالی‌انگیز از فرار یک حوری بهشتی است. این حوری با بهره‌گیری از زیبایی و اغوای خود، ملائک را وسوسه کرده و از بهشت می‌گریزد. او با رسیدن به سوئیس و دریاچه ژنو، نخستین مواجهه خود با انسان را تجربه می‌کند. این داستان در شماره یک مجله دانش، صفحات ۲۹ تا ۳۴، به چاپ رسیده است (دانش، شماره ۱، صص. ۲۹-۳۴). ترجمه حسن، رئیس شعبه وصول مالیات مشهد، از این داستان و انتشار آن، غوغایی در شهر سنتی مشهد به پا کرد و منجر به توقیف مجله دانش شد. روزنامه شرق ایران در شماره ۴۶ (۱۶ دی ۱۲۹۸ شمسی) خبر تعطیلی مجله دانش را منتشر و علت آن را بخشی از مطالب مندرج در

^۱. Love and Madness

^۲. Jean de La Fontaine

آن و پیگیری هیئت علمیه مشهد اعلام کرد (شرق ایران، شماره ۴۶، سال چهارم، ص. ۲). روزنامه شرق ایران سپس در شماره ۴۷ (۱۲ بهمن ۱۲۹۸ شمسی) به ترجمه افسانه‌ای از «لافونتن»، شاعر مشهور فرانسوی، با عنوان «محاكمه عشق و جنون در محكمه بهشت» اشاره کرد که توسط میرزا حسن خان، کارمند اداره مالیه، ترجمه و نیمی از آن منتشر شده بود و قرار بود مابقی در شماره‌های بعدی به چاپ برسد. این بخش از ترجمه مورد توجه برخی از علما قرار گرفت و پس از مذاکره، نامه‌ای از منزل آیت‌الله‌زاده به والی خراسان نوشته و درخواست توقیف مجله شد. والی نیز ضمن توقیف مجله، پیش از برگزاری دادگاه، به اداره نظمیہ دستور محاکمه نویسنده را به نیابت از مدعی‌العموم صادر کرد. میرزا حسن خان توسط مدعی‌العموم به عدلیه احضار و توضیحات خود را ارائه داد (شرق ایران، شماره ۴۷، سال چهارم، ص. ۲).

روزنامه رعد که در تهران منتشر می‌شد، در تاریخ ۲۴ دی ۱۲۹۸ شمسی به قلم گزارشگر خود، فرخ دین پارسا، نوشت: یکی از مقالات ادبی مندرج در مجله دانش، ترجمه‌ای از یکی از افسانه‌های لافونتن بود که با امضای میرزا حسن خان، رئیس شعبه وصول مالیات اداره مالیه، به چاپ رسیده و مورد اعتراض برخی قرار گرفته و در مورد آن مذاکراتی انجام شده است. به نوشته رعد، مضمون این افسانه، «محاكمه‌ای در بهشت» بود و همین موضوع، یعنی محل وقوع محاکمه و وجود شخصیتی به نام حوری، باعث ایجاد حواشی و انتقاداتی شد. به باور روزنامه رعد، این مقاله، با وجود ارزش ادبی و جذابیتش، به دلیل کم‌ذوقی و کوتاه‌بینی یا عوام‌فریبی معترضان، مورد اعتراض واقع شد (رعد، شماره ۲۲۵، سال دهم، ص. ۲). گزارش روزنامه رعد که ۲۰ روز بعد منتشر شد، نشان می‌دهد این موضوع صرفاً به اعتراض محدود نماند؛ بلکه یک ورقه چاپ ژلاتینی^۱ حاوی تهدید (احتمالاً تهدید به مرگ) علیه مترجم «محاكمه عشق و جنون» منتشر شده بود. به دنبال آن، اداره نظمیہ اقدام به تعقیب مترجم و انجام بازرسی‌های مخفی و

^۱ چاپ ژلاتینی، روشی سنتی در چاپ محسوب می‌شود که در آن از ورقه‌ای انعطاف‌پذیر به نام کلیشه، ساخته شده از ژلاتین، استفاده می‌گردد. این روش به‌طور معمول برای چاپ‌های ساده و کم‌هزینه کاربرد دارد.

آشکار کرد. در جریان این بازرسی‌ها مشخص شد که آن ورقه بدون امضا و از طریق پست شهری به دست والی خراسان رسیده است. سپس مقرر شد که مترجم با ارائه ضمانت، فرد یا افرادی را که آن ورقه را منتشر کرده‌اند، معرفی کند. در نهایت، والی به اداره نظمیہ دستور توقف تعقیب را صادر کرد (رعد، شماره ۲۴۳، سال دهم، ص. ۲).

هویت دقیق میرزا حسن خان، رئیس شعبه وصول مالیات اداره مالیه، مشخص نیست؛ اما این ماجرا نشان می‌دهد محتوای ترجمه‌ای که با معیارهای جامعه سنتی مشهد سازگار نبود، می‌توانست پیامدهای خطرناکی داشته باشد. اگرچه سید قطبی، میرزا حسن خان را نام مستعار دانسته است (سید قطبی، ۱۳۹۴، ص. ۶)، اما با توجه به اشاره حضور او در نظمیہ و بازجویی‌اش و نیز وجود دو نفر با همین نام در اداره مالیات مشهد در آن دوره، به نظر می‌رسد این شخصیت واقعی بوده است. در همین زمان، میرزا حسن خان دهقان، عضو اداره تحدید و نماینده در اداره فواید عامه بود و میرزا حسن خان دیگری که مدتی از اعضای مهم مالیه ایالتی بود، در ۲۰ تیر ۱۳۰۱ شمسی از مرکز برای بازرسی اداره مالی شرق کشور انتخاب و وارد بیرجند شد تا به سیستان برود (فکر آزاد، شماره ۸، سال اول، ص. ۲). مجله دانش از ابتدا به قصد انتشار ماهیانه تأسیس شد. وجود چندین مقاله دنباله‌دار مانند تاریخ انگلستان، محاکمه عشق و جنون در محکمه بهشت و رمان آتالا-رنه نشان می‌دهد مدیران مجله دانش قصد تداوم انتشار آن را داشتند (سید قطبی، ۱۳۹۴، ص. ۱۳)، ولی اعتراض علما باعث تعطیلی آن شد.

در تنها شماره مجله دانش، پنج مترجم با نشریه همکاری داشته و پنج عنوان مطلب را ترجمه نموده‌اند. محمد اسماعیل منیر مازندرانی، محمود فرخ، محمد دانش، میرزا محمدخان ملک‌زاده و حسن رئیس شعبه وصول مالیات، مترجمان این مجله بوده‌اند که اغلب مطالب دنباله‌دار را ترجمه کرده‌اند؛ مطالبی که بنا بود در شماره‌های آتی نیز به چاپ برسند. در میان این مترجمان، محمد اسماعیل منیر مازندرانی و محمود فرخ به ترجمه بودن آثار اشاره‌ای نکرده و منبع نوشته‌های

خود را ذکر ننموده‌اند. این در حالی است که سه مترجم دیگر منابع مشخصی را ارائه داده‌اند، اما تنها در مورد «سرگذشت آتالا- رنه» تصریح به ترجمه شده است.

۴. ۲. ترجمه در نشریه الکمال

فضل‌الله آل داود بدایع‌نگار فرزند شیخ مولا داود خراسانی شخصیتی علمی بود که مدتی معاون و سپس رئیس اداره فرهنگ و اوقاف و فواید عامه خراسان بود. بیشتر عمرش را صرف معلمی در مدارس خیریه سعادت، رحیمیه و رضویه کرد و تألیفات آموزشی و غیرآموزشی متعددی داشت (نجف‌زاده، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۸). بدایع‌نگار در نخستین شماره مجله «الکمال»، رویکرد آن را انتشار مقالاتی سودمند در زمینه‌های گوناگون سیاسی، ادبی، اخلاقی، فنی، تاریخی و دینی اعلام کرد. مجله، در مباحث مذکور، بر کتب وحی، اقوال انبیا و بزرگان، دیدگاه حکما و فلاسفه، آثار ادیبان و دانش عالمان و دانشمندان هر رشته تکیه نموده است؛ تا غایت نهایی که این بزرگان در ساحت‌های اخلاق، آداب و سیاست بر آن تأکید ورزیده‌اند، برای مخاطبان آشکار گردد (الکمال، شماره ۱، سال اول، ص ۳). از آنجاکه اغلب مطالب این حوزه‌ها به زبان فارسی نبود، بدایع‌نگار رویکردی مثبت به ترجمه اتخاذ کرد و آثاری از زبان‌های عربی، فرانسه و انگلیسی به همت مترجمان، ترجمه و منتشر ساخت.

اهمیت ترجمه در مجله الکمال، به وضوح از فهرست مطالب و حجم صفحات آن قابل مشاهده است. در اغلب شماره‌های سال نخست این مجله، ترجمه‌هایی از زبان‌های عربی، فرانسه و انگلیسی به چشم می‌خورد که گاه تا یک‌سوم کل مطالب را در برمی‌گرفت. برای نمونه، در شماره پنجم از سال اول، از مجموع ۳۲ صفحه، ۱۰ صفحه به ترجمه اختصاص یافته بود (الکمال، شماره ۵، سال اول). از سال دوم انتشار مجله الکمال، رویکرد ترجمه دچار تغییراتی گردید. ترجمه از زبان‌های اروپایی کاهش یافت و به تبع آن، همکاری مترجمان با این مجله نیز کم‌رنگ‌تر شد. باین‌وجود، این تغییر به معنای تقلیل حجم ترجمه‌ها نبود، بلکه محتوا و کیفیت آن‌ها ارتقا پیدا کرد. به این ترتیب که غالب مطالب از زبان عربی و به قلم بدایع‌نگار ترجمه می‌شد. وی در

بخشی از مجله، به ترجمه بخش اخلاقی وصیت‌نامه حضرت امیر (ع) به امام حسن مجتبی (ع) از کتاب نهج‌البلاغه همت گماشت (الکمال، شماره ۳، سال دوم، ص. ۱۴).

بدایع‌نگار در بخش حقوقی مجله، به ترجمه «شرایع عبری» از کتاب مقارنات (مرافعات و دعاوی حقوقی و جنایی) مبادرت ورزید و در انتهای هر ماده قانونی، به منبع آن در تلمود اشاره نمود. افزون بر این، مسئولیت ترجمه مطالب مربوط به کشاورزی را شخصاً عهده‌دار شد و در بخش فلاحتی، به ترجمه «فلاحت قدیم» از کتاب «بونیوس» پرداخت (الکمال، شماره ۱، سال دوم، صص. ۲۸-۲۹).

در سال دوم انتشار الکمال، بدایع‌نگار به تنهایی نگارش یا ترجمه اغلب مطالب را بر عهده داشت و این رویه را در سال سوم نیز ادامه داد. از شماره پنجم سال دوم الکمال، حجم ترجمه‌ها کاهش یافت و مطالب بیشتر به مباحث اسلامی اختصاص یافت. تنها در بخش اخلاقی، ترجمه وصیت حضرت علی (ع) برای مدتی تداوم پیدا کرد (الکمال، شماره ۵، سال دوم، ص. ۱۴). در سال سوم این مجله، روند ترجمه به‌طور چشمگیری تقلیل یافت. در حالی که پیش از آن، به‌ویژه در سال نخست، تمرکز اصلی مجله بر ترجمه گسترده و همه‌جانبه آثار گوناگون بود، از سال دوم به بعد، گرایش به ترجمه از آثار عربی تقویت شد. مطالب ترجمه‌شده توسط بدایع‌نگار، اگرچه با انتقاداتی مواجه گردید، این انتقادات بیشتر ناظر بر محتوای ترجمه‌ها بود تا شیوه ترجمه. به‌عنوان مثال، ترجمه بخش‌هایی از شرایع عبری واکنش‌هایی را در پی داشت. سیدحسن النجفی در این خصوص پیشنهاد نمود که بخش شرایع عبری به شرایع اسلامی از کتاب الحدود و الديات تغییر یابد (الکمال، شماره ۳، سال دوم، ص. ۲۸).

مطالب مجله «الکمال» به بخش‌های گوناگونی از جمله تاریخی، عرفی و اخلاقی تقسیم می‌شد. بدایع‌نگار در بخش تاریخی، به ترجمه زندگی‌نامه مشاهیر و فیلسوفان بزرگ یونان همت

گماشت و شخصاً ترجمه آثاری از چهره‌هایی همچون تالس^۱ را آغاز کرد. اگرچه منبع و زبان متن ترجمه شده مشخص نیست، ولی با توجه به تمرکز بدایع نگار بر زبان و ادبیات عربی، احتمالاً این ترجمه‌ها از منابع عربی صورت گرفته است. بدایع نگار تسلط قابل توجهی بر علوم ادبی و زبان عربی داشت و اشعار عربی او بر اشعار فارسی‌اش برتری داشت (شهواری، ۱۳۸۳، ص. ۴۲).

بدایع نگار در شماره دوم مجله «الکمال» به معرفی سولون، فیلسوف و قانون‌گذار آتنی، پرداخت. یکی از ویژگی‌های ترجمه‌های او، ارائه توضیحاتی درباره برخی واژگان بود. برای نمونه، او واژه «توب» را توضیح داده و آن را به «مقذاف» ترجمه کرده است (الکمال، شماره ۲، سال اول، صص. ۱۸-۲۰). یکی از شواهد نشان می‌دهد بدایع نگار صرفاً به ترجمه متن اکتفا نکرده است، بلکه ضمن آن، به مسائل و مقتضیات جامعه خود نیز اشاره می‌کرد و در پایان ترجمه زندگی سولون چنین نوشت «ای کاش معارف ایران هم گوش به سولون‌های ایران می‌داد که با این‌گونه جدیات مستهلک هزلیات نمی‌شد و ملت سخیر ادبیات کنونی نمی‌گشت (مترجم)» (الکمال، شماره ۶، سال اول، ص. ۱۲). بدایع نگار در پایان ترجمه زندگی سولون نوشته است: «این بود مجموع تاریخ سولون که ترجمه گردید. بدایع نگار» (الکمال، شماره ۶، سال اول، ص. ۱۲).

در سال دوم انتشار مجله الکمال، روند ترجمه زندگینامه فلاسفه ادامه یافت. با این حال، در ترجمه زندگینامه فیلسوفی به نام بریاندرس، به منبع اصلی ارجاع داده نشد (الکمال، شماره ۱، سال دوم، ص. ۲۲). پس از آن، نوبت به ترجمه زندگینامه شیلون رسید که در شماره سوم همین سال منتشر شد (الکمال، شماره ۳، سال دوم، صص. ۲۰-۲۲). انتشار زندگینامه فلاسفه غیراسلامی توسط شخصیتی مذهبی مانند بدایع نگار، با انتقاداتی همراه شد که در خود مجله نیز بازتاب

^۱. Thales of Miletus

یافت. یکی از خوانندگان این مجله به نام سید حسن النجفی، که هویتش مشخص نشد، در تقریظی بر الکمال ضمن قدردانی از انتشار این مجله، پیشنهاد کرد که بخش تاریخی آن به معرفی انبیا یا زندگی یکی از سلاطین اسلام اختصاص یابد. بدایع نگار در پاسخ به این انتقادات، هدف از ترجمه زندگینامه فلاسفه را قدردانی از حکما و تأکید بر اهمیت منبع‌شناسی دانست. وی معتقد بود حقوق معارفی این اندیشمندان در عصر حاضر مورد بی‌مهری قرار گرفته است و لازم است نشان داده شود که بسیاری از مباحث فلسفی کنونی ریشه در اندیشه‌های فیلسوفانی دارد که قرن‌ها پیش از میلاد مسیح می‌زیسته‌اند (الکمال، شماره ۳، سال دوم، ص. ۲۸).

بدایع نگار پس از آنکه ترجمه زندگینامه فلاسفه قدیم را متوقف کرد، از اقدام خود در این زمینه دفاع نمود. وی می‌خواست بخش تاریخ فلسفه یونان را در قسمت تاریخی مجله ترجمه و منتشر کند تا خوانندگان فریب ادعاهای بی‌اساس برخی افراد را نخورند و حقوق معنوی اندیشمندان گذشته را حفظ کند (الکمال، شماره ۵، سال دوم، ص. ۳۶).

بدایع نگار با تأکید بر اهمیت حفظ منابع و جلوگیری از سوءاستفاده‌های معاصر، هدف اصلی خود از ترجمه را آگاهی‌بخشی اعلام کرد. او در همین راستا، کتاب «کشف و تبیین غزالی» را نیز ترجمه نمود؛ اما به منبع اصلی آن اشاره‌ای نکرد (الکمال، شماره ۲، سال اول، صص. ۲۰-۲۲). بدایع نگار این رویکرد را در حوزه عقاید اسلامی نیز دنبال کرد و مطالبی درباره ماه رمضان از زبان عربی ترجمه و منتشر نمود. وی در پایان این ترجمه، صراحتاً اعلام کرد که متن مذکور برگرفته از خطبه‌ای از پیامبر اکرم (ص) است و هدف از انتشار آن، آگاه‌سازی مخاطبان از تحریف حقایق و جایگزینی آن‌ها با باورهای نادرست و عادات غلط است (الکمال، شماره ۸، سال دوم، ص. ۱۴).

یکی دیگر از ترجمه‌های منتشر شده در مجله الکمال، زندگینامهٔ راسپوتین^۱، کشیش تأثیرگذار دربار تزار روسیه بود که توسط حسین داریوش انجام گرفت. او در مقدمهٔ این ترجمه، آن را برگردانی مختصر از کتابی درباره تربیت آداب عبادت خواهران مذهبی دانست و تأکید کرد که متن ترجمه شده را عیناً به فارسی برگردانده است (الکمال، شماره ۲، سال اول، ص. ۳۱). این ترجمه نشان می‌دهد که مجله الکمال با وجود تأکید بر جنبه‌های دینی، رویکردی جامع و همه‌جانبه داشته و به موضوعاتی مانند اخلاق و مسائل اجتماعی نیز پرداخته است. حسین داریوش در ترجمه زندگینامهٔ راسپوتین برای تلفظ صحیح اسامی اشخاص و مکان‌ها در داخل پرانتز معادل آن ذکر کرده است. از جمله این موارد می‌توان به پلیس طیومن (Tiumen)، تپلسک (tobolsk)، یلیزا کوسمیچ (Eliza Konsmitthc) و مادام لیتونیف (Litvinoff) اشاره کرد (الکمال، شماره ۳، سال اول، ص ۳۲). اگرچه احتمالاً زندگی راسپوتین ابتدا به زبان روسی نوشته شده است، ولی حسین داریوش بیشتر مترجم زبان انگلیسی بود و احتمالاً آن را از انگلیسی ترجمه کرده است پس ترجمه از زبان میانجی بوده است. شهوازی در کتاب «نام‌ها و نامه‌ها» داریوش را مترجم مجله الکمال معرفی کرده است (شهوازی، ۱۳۸۳، ص. ۴۱)؛ با این حال، بررسی دقیق نشان می‌دهد وی تنها مترجم زندگینامهٔ راسپوتین در این مجله بوده است.

مجله الکمال پس از ترجمه زندگی راسپوتین، به موضوعات اخلاقی نیز روی آورد. این مجله با ترجمه و تفسیر حکمت حق‌گویی به اهمیت راستگویی و آثار زیانبار دروغ پرداخت و برای تشریح بیشتر این حکمت، زندگینامهٔ شکسپیر، شاعر انگلیسی، را که توسط هادی و جلال‌السلطان ترجمه شده بود، در سه قسمت منتشر کرد (الکمال، شماره ۲، سال اول، ص. ۲۲). این اقدام نشان‌دهندهٔ رویکرد اجتماعی مجله الکمال و تلفیق موضوعات اسلامی و اروپایی در آن است.

^۱. Grigori Yefimovich Rasputin

یکی از اقدامات فرهنگی جالب مجله الکمال، برگزاری مسابقه ترجمه شعر عربی بود. در این مسابقه، مدیر مجله دو بیت شعر از شاعران کلاسیک عرب مانند بشار بن برد را منتشر می‌کرد و از علاقه‌مندان دعوت می‌نمود تا این ابیات را به شعر فارسی ترجمه کنند (الکمال، شماره ۹، سال اول، ص. ۳۰). استقبال از این مسابقه نشان می‌دهد که سطح دانش زبان عربی در میان ادیبان و دانش‌آموزان مشهد، به‌ویژه با توجه به محتوای دروس حوزه‌های علمیه و مدارس جدید، به‌اندازه‌ای بود که آن‌ها بتوانند شعر عربی را درک کرده و به فارسی ترجمه کنند.

در مجله الکمال، تنها به ترجمه مطالب اخلاقی بسنده نمی‌شد، بلکه مباحث علمی نیز جایگاه ویژه‌ای داشتند. یکی از مفصل‌ترین مباحثی که شیخ علی‌اکبر خراسانی به ترجمه و تألیف آن پرداخته، مبحث علمی «دور و کور طبیعی»^۱ است. ویژگی شاخص این متن دنباله‌دار، ذکر معادل فرانسوی عناوین مباحث و برخی واژگان است. برای نمونه، می‌توان به عبارت‌هایی همچون «دوران آب در طبیعت» (*Circulation de leau dans la nature*)، «آب‌های تبخیرشده» (*L'eau évaporation*) و «آب‌های نفوذکننده» (*L'eau d'infiltration*) اشاره کرد (الکمال، شماره ۲، سال اول، ص. ۱۶). با وجود اینکه عنوان این نوشته بر نگارش آن دلالت دارد، ولی محتوای آن عمدتاً برگردانی از متنی فرانسوی است که نویسنده کوشیده با استفاده از مثال‌های بومی، آن را برای مخاطب مشهدی و خراسانی قابل فهم سازد. این مبحث که به موضوع آب، سفره‌های زیرزمینی و چرخه آب در طبیعت می‌پردازد، اطلاعات ارزشمندی را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. نویسنده در قسمت پنجم ترجمه به یکی از اهدافش اشاره و افرادی از بزرگان مشهد چون حاج قائم‌مقام، حاجی ناظر، حاجی نایب التولیه، رئیس التجار، ملک التجار، نجدالسلطنه و غیره را مخاطب قرار می‌دهد و اظهار تأسف می‌کند که هنوز نتوانسته‌اند خدمتی قابل توجه به خراسان بکنند. این گفتار نشان می‌دهد هدف مترجم یا نویسنده صرفاً یک ترجمه

^۱. circulation naturelle

ساده نبوده بلکه آشنا کردن جامعه با دانش و فن جدید و کاربردی بوده است (الکمال، شماره 6، سال اول، ص. 16).

تصویر 3. نمونه ترجمه در نشریه الکمال

شیخ علی اکبر خراسانی مترجم مبحث «گردش طبیعی آب» برخی مطالب را به لحاظ علمی به طور مفصل و دقیق ترجمه کرده است (تصویر 3)؛ مثلاً اصل کلی چاه آرتزین¹ را به فارسی چنین

¹. Vases Communicants

ترجمه کرده است: «هرگاه دو یا چند ظرف به هم مرتبط و متصل باشند و همگی دارای یک نوع مایع باشند، این مایع بلند می‌شود و در تمام ظرف‌ها به یک ارتفاع و بلاملازمه تمام دارای یک سطح خواهند بود.» سپس، اصل فشار آب را چنین ترجمه کرده است: «فشاری که یک مایع، اجری می‌کند در روی طبقات تحتانی خودش یا در روی عمیق ظرفی که آن را محتوی است همیشه مساوی است ستون آن مایع.» پس از آن، اصل فشار هوا را نیز به همین ترتیب ترجمه کرده است (الکمال، شماره ۶، سال اول، ص. ۱۷). مترجم ابتدا واژه‌ها را به فرانسه نوشته، سپس آن را توضیح داده است و ترجمه را به یک متن پژوهشی و انتقادی تبدیل کرده است؛ مثلاً درباره تأسیس چشمه‌های ملی (Fontainees publiques) نوشته در ممالک خارجه این آب‌انبارهای کثیف و شیرهایی که صد زینه می‌خورند و حوض‌هایی مثل ریاض و سقاخانه اسمعیل طلائی کمتر مشاهده می‌شود. اروپایی‌ها به‌جای این همه مؤسسات ناقص پرمخارج و پرزحمت که هر ساله تعداد زیادی اطفال بی‌گناه ما را غرق و خفه می‌کند، یک اسباب ساده به نام چشمه‌های ملی اختراع کرده‌اند (الکمال، شماره ۷، سال اول، ص. ۳۱)

ترجمه در مشهد عمدتاً تحت تأثیر زبان فرانسه قرار داشت. اگرچه در این مجله منابع و زبان آن‌ها به‌صراحت ذکر نشده است، اما این تأثیرگذاری در مقاله «گردش طبیعی آب» و «ظهور پروتستان» مشهود است. در مقاله «ظهور پروتستان»، برخی واژگان همچون اکسبورک (Augsbourg)، کنفوسیوس و کسبورک (Confession d'Augsbourg) به زبان فرانسه نگاشته شده است (الکمال، شماره ۶، سال اول، ص. ۱۴). سبک ترجمه بدایع‌نگار نیز درخور توجه است. وی اغلب واژگان را به شکل ریشه‌ای و لغوی ترجمه می‌نمود. برای مثال، واژه‌های «باین» را به «دوزی کن»، «جهد» را به «طاقت»، «خض» را به «فرو ببر»، «غمرات» را به «گرداب»، «عود» را به «عادت بده»، «کهف» را به «سوراخ در کوه که غار باشد» و «حریز» را به «حافظ و نگهدار» برگردانده است.

در خصوص جایگاه ترجمه و مترجمان مجله الکمال، شایان ذکر است که صرف نظر از مباحثی که به صورت پیوسته در چند قسمت منتشر شده‌اند، مبحث مشاهیر زندگی نامه فلاسفه یونانی نظیر طالس، سولون، بیتاقورس، بیاس، پریاندروس و شیلون، توسط بدایع نگار ترجمه شده است. به علاوه، کشف تبیین غزالی، اشعار عربی، نوادرالحکم، ماه رمضان، مقالات اخلاقی، حقوق شرایع، کتاب بوینوس، دستور حضرت امیر در نهج البلاغه و وصیت نامه حضرت امیرالمؤمنین (ع) نیز توسط بدایع نگار، که مدیر مجله بود، ترجمه گردیده که بیشترین تعداد ترجمه‌ها را شامل می‌شود. سایر مترجمان این مجله، هرکدام یک مبحث را ترجمه کرده‌اند. حسین داریوش زندگی نامه راسپوتین، شیخ علی‌اکبر خراسانی دور کور طبیعی و جلال السلطان و هادی به‌طور مشترک زندگی نامه شکسپیر را ترجمه نمودند.

۳.۴. ترجمه در نشریه دبستان

سید حسن طبسی، ابتدا در حوزه‌های علمیه اصفهان و مشهد درس خواند سپس برای ادامه تحصیل به مصر، اتریش و فرانسه رفت. بعد از بازگشت به مشهد مدیر مدارس شرکت فرهنگ شد و در مدرسه متوسطه دانش به تدریس زبان فرانسه پرداخت. او همچنین از اعضای مهم و مؤثر حزب دموکرات مشهد بود (آزادی، شماره ۲۶۲۲، ص. ۱) و در سال ۱۲۹۷ شمسی با روزنامه بهار همکاری کرد (بهار، شماره ۱۸، سال دوم، ص. ۲). تداوم این سابقه علمی و فرهنگی در نهایت به انتشار مجله ادبی «دبستان» در مشهد از ۱۳۰۱ شمسی منجر شد. بخش عمده‌ای از محتوای این مجله را ترجمه‌ها تشکیل می‌دادند. سیدعبدالله سیار مقاله «رادیوم» و گزارش‌هایی مانند «رعدوبرق»، «سراب»، و «چرا موها سفید می‌شوند» و مطالب علمی از جمله «فاصله زمین از ماه و خورشید و سیارات» و مباحث علمی مربوط به الکتریسیته را به‌طور پیوسته از آثاری چون اتودوگریک، زندگی لاووازیه، اختراع تلگراف الکتریکی و آمپرو ترجمه کرد و از نظر تعداد، بیشترین ترجمه‌ها را برای مجله دبستان به انجام رساند. پس از او، مصطفی عامری کتاب

رجال گمنام را که شامل زندگی‌نامه ۲۴ نفر بود، ترجمه کرد که زندگی‌نامه‌های کوانک تزه و اورنگ‌زیب نیز در چند شماره از مجله به چاپ رسید.

عامری سپس آثار شکسپیر و خلاصه نطق امپراتور آلمان را نیز ترجمه کرد و از نظر تعداد ترجمه‌ها در مجله دبستان، رتبه دوم را به خود اختصاص داد. محمد ترجمان‌السلطنه نیز مباحثی مانند «علوم و خرافات»، «مقایسه ترقیات عصر قدیم و جدید» و «هفت شاهکار علمی» را به فارسی برگردانده است. سید علی‌اکبر شهیدی هم با سه ترجمه، شامل کتاب‌های مکالمات اموات (داستان پیرن معلم سفسطه و همسایه) و مونتسکیو (داستان زندگی یک انتیک باز) در این مجله مشارکت داشته است. ادیب بجنوردی نیز دو ترجمه با عناوین محاورات فلسفی سقراط با آریستودم و محاوره فلسفی انسان و بوزینه ارائه کرده است. شماری از مترجمان نیز تنها یک اثر ترجمه شده در مجله دارند؛ از جمله مسیح‌السلطنه با مقاله «معالجه سفلیس»، عضدالتولیه با مقاله «طب در اسلام» و شیخ حسن هروی با مقاله «بحریه در اسلام». شیخ احمد بهار نیز مقاله «مستشرق آمریکایی» را ترجمه کرده است. در پاره‌ای از مطالب، مانند مقاله «سحابه ماژلان»، نامی از مترجم ذکر نشده است. تنها اثری که به صورت ضمیمه مجله ترجمه و منتشر شد، رمان «داماد فراری»^۱ بود که توسط سید حسن طبسی، مدیرمسئول نشریه، ترجمه شده است.

سید حسن طبسی مجله «دبستان» را زمانی راه‌اندازی کرد که جامعه مشهد به ترجمه آثار خارجی روی خوش نشان نداده بود. چاپ ترجمه‌هایی همچون اشعار لامارتین و فابل‌های لافونتن در مجله «دانش» که به تعطیلی آن انجامید، نشان از حساسیت جامعه نسبت به ترجمه‌های غربی داشت. از این رو با اینکه مجله «دبستان» جایگاه مهمی برای ترجمه قائل شد ولی هنوز با احتیاط به آن نگریسته می‌شد.

^۱. The Wolf Man

مهدی بقراط‌الحکما پس از انتشار اولین شماره‌های مجله «دبستان» طی نامه‌ای بر ضرورت توجه به مقتضیات دینی، فرهنگی و اجتماعی ایران در ترجمه‌ها تأکید کرد (دبستان، شماره ۳، سال اول، صص. ۲۲-۱۵). او معتقد بود انتشار ادبیات و افکار غربی در مشرق‌زمین به دلیل تفاوت‌های بنیادین فرهنگی و دینی، نه تنها سودمند نیست بلکه می‌تواند مضر نیز باشد. بقراط‌الحکما هشدار داد که عدم تناسب ادبیات شرق با غرب در ترجمه‌ها، نه تنها به سبک نگارش نویسندگان جوان ایرانی آسیب می‌رساند، بلکه آن‌ها را از ادبیات اصیل ایرانی دور می‌کند. او بر این باور بود که ادیبان و متفکران ایرانی باید با در نظر گرفتن فرهنگ، اخلاق و ارزش‌های ایرانی، آثار خود را خلق کنند و از تقلید کورکورانه از غرب بپرهیزند. بقراط‌الحکما معتقد بود آن دسته از اندیشمندان که به ترجمه و نشر آثار شاعرانی چون لامارتین و شکسپیر و فیلسوفانی چون روسو و لافونتن می‌پردازند، اگر اندکی به عمق ادبیات و عرفان ایران نفوذ کنند، به خوبی متوجه می‌شوند آنچه به دنبال آن هستند، در همین میراث غنی به‌وفور یافت می‌شود. به اعتقاد او مترجمان به جای پرداختن به افکار حیرت‌انگیز لامارتین، می‌توانند به تبیین و نشر اخلاقیات والای مولوی، سنایی و عطار و دیگر بزرگان ادب فارسی بپردازند. همچنین، به جای روایت‌های لافونتن، می‌توانند به حکایت‌های آموزنده کلیده‌دمنه و اندیشه‌های عمیق شاعرانی چون رودکی، فردوسی، خاقانی، خواجه نصیرالدین طوسی و دیگر حکیمان ایرانی توجه کنند (دبستان، شماره ۳، سال اول، صص. ۲۲-۱۵).

انتقاد از ترجمه‌ها تنها مختص بقراط‌الحکما نبود. محمداسماعیل نساج، شاعر و فرزند تاجر سرشناس مقیم مشهد، حاج محمود خوئی، در مقاله‌ای با عنوان «نویسندگی-شاعری» به تأثیر عمیق ادبیات غرب و فرنگ بر جوانان مشهدی اشاره کرد. او برای روشن‌تر شدن این مسئله، گفت‌وگوی بین پرویز، دانش‌آموزی فارغ‌التحصیل، و داودخان، برادر بزرگ‌ترش را به تصویر کشید. پرویز به نویسندگی، به‌ویژه تألیف، ترجمه و نگارش مقاله در نشریات ادبی علاقه‌مند بود؛ اما داودخان، با توجه به پیچیدگی‌های این حرفه، نسبت به آن نگاهی محتاطانه داشت. به باور

داودخان، هر نویسنده‌ای نیازمند دانش گسترده در زمینه‌های مختلف از جمله زبان فارسی، ریاضیات، علوم طبیعی و حداقل یک زبان خارجی بود. چند سالی را باید در خدمت یکی از بزرگان ادب می‌گذراند تا شیوه نگارش، ساختار جمله و ترکیب کلمات را به درستی فراگیرد؛ اما تسلط پرویز بر زبان‌های خارجی تنها محدود به زبان فرانسه آن‌هم به شکل مختصر بود. با وجود ادعای تسلط بر ادبیات فارسی، عربی و حتی تطبیق آن‌ها با ادبیات فرانسه، بررسی دقیق نوشته‌هایش نشان داد او بخش‌هایی از آثار ویکتور هوگو را اقتباس و ترجمه کرده است. سبک نگارش او نیز بیشتر به فرانسه‌ای ناقص شباهت داشت تا فارسی اصیل. داودخان در نهایت نتیجه گرفت که پیشرفت علمی و ادبی مستلزم مطالعه و کسب دانش است، نه صرفاً نوشتن (دبستان، شماره ۳، سال اول، صص. ۲۲-۲۵).

در سال‌هایی که گرایش به فرهنگ غرب در مشهد رو به گسترش بود، سیدحسن طبسی، با درک اهمیت ترجمه در انتقال دانش، آن را در اولویت مجله «دبستان» قرار داد. بیشتر ترجمه‌های این مجله از زبان فرانسه و در حوزه‌های علمی مختلف انجام می‌شد. اولین ترجمه در شماره دوم مجله، مقاله‌ای پزشکی با عنوان «معالجه سفلیس» بود که توسط دکتر مسیح السلطنه، پزشک مشهور مشهدی، به فارسی برگردانده شد. این ترجمه کاربردی برای جامعه‌ای که با این بیماری دست‌وپنجه نرم می‌کرد، بسیار مفید بود. یکی از نکات قابل توجه در ترجمه‌های این پزشک، ذکر معادل خارجی نام‌های خاص به زبان اصلی است. این کار به خواننده کمک می‌کند تا تلفظ صحیح نام‌ها را بیاموزد. به عنوان مثال، مترجم به عقاید دکتر فرانسوی به نام کامب^۱ اشاره کرده است. با این حال، ترجمه‌های او بیشتر بر متن تمرکز داشت و برخی از مفاهیم تخصصی به خوبی منتقل نمی‌شد. مترجم اذعان کرده است که قصد ترجمه مباحثی درباره تجزیه خون مبتلایان به سفلیس را داشته است، اما به دلیل عدم آشنایی با آزمایش واکنش و اسرمان و نبود متخصص این

^۱. Combs

حوزه در خراسان، از انجام این کار منصرف شده است (دبستان، شماره ۲، سال اول، صص. ۲۹-۲۷). به طور کلی، انتشار مطالب پزشکی در مجله «دبستان» چندان رایج نبود و ترجمه دکتر مسیح السلطنه در این زمینه منحصر به فرد بود.

سید عبدالله خان سیار، یکی دیگر از مترجمان مجله دبستان، در شماره دوم این نشریه به معرفی رادیوم یا رادیواکتیو پرداخت. به نظر می‌رسد وی این مطالب علمی را از منابع فرانسوی ترجمه کرده باشد؛ چراکه در شماره‌های بعدی نیز ترجمه‌هایی از دائرةالمعارف فرانسه را در مجله منتشر کرد. سیار در همین شماره دوم، به خوانندگان وعده داد که در آینده اطلاعات جامع‌تری در این زمینه ارائه خواهد داد (دبستان، شماره ۲، سال اول، ص. ۴۰)؛ اما این وعده در سال اول انتشار مجله دبستان محقق نشد. باین حال، از سال دوم به بعد، ترجمه‌های وی به یکی از ارکان اصلی مجله تبدیل شد و او یکی از مترجمان ثابت مجله دبستان شد. به گونه‌ای که در تمامی ۹ شماره سال دوم، ترجمه‌های سیار منتشر شده است. یکی از دلایل اصلی همکاری گسترده سیار با مجله «دبستان»، توجه ویژه این مجله به همکاری با اعضای انجمن ادبی خراسان بود. سید حسن طبسی، مدیرمسئول مجله، در این باره نوشته است اعضای این انجمن که اغلب نویسندگان و اهل قلم آن دوران بودند، وعده داده‌اند تا با ارائه مقالات علمی، ادبی و ترجمه‌های ارزشمند از زبان‌های مختلف، به غنی‌سازی محتوای مجله کمک کنند (دبستان، شماره ۱، سال دوم، ص. ۴).

سید عبدالله سیار، فرزند عباسقلی خان، مباحث علمی، تاریخچه کشفیات و اختراعات را از دائرةالمعارف فرانسه ترجمه می‌کرد. وی در مقدمه این ترجمه‌ها نوشته است: برای آنکه خوانندگان محترم مجله دبستان نیز بتوانند از این باغ دانش بهره‌مند شوند، تصمیم گرفته‌ام تا بخش‌هایی از ترجمه‌های خود از دائرةالمعارف فرانسه را در هر شماره از این مجله منتشر کنم. امیدوارم این هدیه ناچیز مورد توجه علاقه‌مندان به علم قرار گیرد و خوانندگان بتوانند از این مطالب علمی سود ببرند (دبستان، شماره ۱، سال دوم، ص. ۱۶). شیوه ترجمه سید عبدالله سیار

بسیار روان و قابل فهم به نظر می‌رسد. او برای روشن تر شدن برخی مفاهیم، واژه‌های تخصصی را در پاورقی توضیح می‌داد و برای حفظ اصالت اسامی خارجی، شکل اصلی آن‌ها را نیز به زبان اصلی (مانند Elisabeth برای الیزابت و William Gilbert برای ویلیام ژیلبرت) در پاورقی می‌نوشت. همچنین، سیار در پایان هر ترجمه به ذکر منبع و عنوان خود به‌عنوان مترجم دقت می‌کرد (دبستان، شماره ۱، سال دوم، صص. ۱۹ و ۲۱).

سید عبدالله سیار در اولین شماره سال دوم مجله دبستان، به ترجمه موضوعاتی مثل علت سفید شدن مو، پدیده سراب و فاصله زمین تا ماه، خورشید و سیارات دیگر پرداخت (دبستان، شماره ۱، سال دوم، صص. ۲۲-۴۸). وی این مطالب را از منابع فرانسوی برگردانده بود. در ادامه، سیار به سراغ موضوعاتی تخصصی تر رفت و آزمایش‌های اتودوگریک^۱ دانشمند آلمانی در زمینه الکتریسیته ساکن را ترجمه و برای مخاطبان مجله تشریح کرد. در این ترجمه‌ها نیز، همانند ترجمه‌های قبلی، سیار از پاورقی برای توضیح اصطلاحات تخصصی و حفظ شکل اصلی نام‌های علمی استفاده کرده بود. این رویکرد، به خوانندگان کمک می‌کرد تا با مفاهیم جدید و درعین حال، با اصالت نام‌های علمی آشنا شوند (دبستان، شماره ۲، سال دوم، صص. ۶۶-۷۲).

سید عبدالله سیار در دومین شماره سال دوم مجله دبستان، به بررسی علت ایجاد صدا در سیم‌های تلگراف پرداخت. در شماره سوم همین سال، به معرفی مفاهیم الکتریسیته و دانشمندان برجسته‌ای چون دوفه و آبه نوله پرداخت و درنهایت، در شماره چهارم، به معرفی ولتا و اختراع باتری الکتریکی پرداخت (دبستان شماره ۲، ۳ و ۴، سال دوم).

سید عبدالله سیار در پنجمین شماره سال دوم مجله دبستان، رقابت علمی میان دو دانشمند بزرگ، ولتا^۲ و آبه نوله^۳ را ترجمه و برای مخاطبان معرفی کرد. در متن اصلی این مقاله در دایره‌المعارف فرانسه، تصاویر متعددی از ابزارها و آزمایش‌های ولتا وجود داشت که به درک

^۱. Otto de Guericke

^۲. Alessandro Volta

^۳. Abbé Nollet

بہتر مطالب کمک می‌کرد. ولی به دلیل محدودیت‌های فنی آن زمان، امکان چاپ این تصاویر در مجله دبستان فراهم نبود و مترجم به این کمبود امکانات اشاره کرده است. سیار در ترجمه‌های خود، علاوه بر ارائه مطالب علمی، به معرفی دانشمندان مشهور آن دوره نیز می‌پرداخت. به‌عنوان مثال، در این مقاله، وی زندگینامه مختصری از دانشمندان برجسته‌ای مانند لاوزیه و لاپلاس ارائه داده است. این رویکرد، به خوانندگان کمک می‌کرد تا با تاریخچه علم و زندگی دانشمندان بزرگ آشنا شوند. (دبستان، شماره ۵، سال ۲، صص. ۲۰۹-۲۱۵).

در بررسی مباحث علمی مربوط به اختراع پیل الکتریکی، نام انجمن سلطنتی و افراد مختلف در پاورقی‌ها توضیح داده شده است. حتی واژگان مانند «سود» (Soude) که در فارسی به آن نمک قلیا (شگار) گفته می‌شود نیز در پاورقی‌ها شرح داده شده است (دبستان، شماره ۶، سال دوم، صص. ۲۵۸-۲۶۵). در مبحث اختراع تلگراف الکتریکی (دبستان، شماره ۷، سال دوم، صص. ۳۰۵-۳۰۹)، فعالیت‌های مشهورترین دانشمندان فرانسوی، یعنی آندره ماری آمپیر^۱ ۴۵ ساله و آراگو^۲ ۳۴ ساله، به همراه پاورقی‌های مفصل بررسی شده است. سپس بحث مفصلی دربارهٔ آهنربای الکتریکی (دبستان، شماره ۸، سال دوم، صص. ۳۵۵) ارائه و پس از آن، اختراع مورس ترجمه شده است (دبستان، شماره ۹، سال دوم، صص. ۴۰۵).

محمد ترجمان‌السلطنه، از مترجمان شناخته‌شده مشهد در اواخر دوره قاجار، با مجله «دبستان» همکاری داشت و مباحثی چون «مقایسه ترقیات عصر قدیم و جدید» و «هفت شاهکار علمی» را از مجله علمی آمریکایی «الکتربسن روو» ترجمه کرده است (دبستان، شماره ۹، سال اول، صص. ۲۳-۲۵).

^۱. André-Marie Ampère

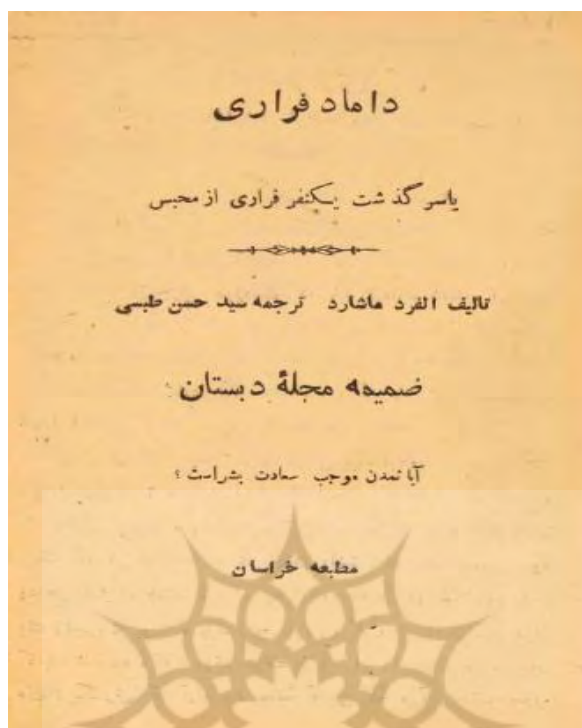
^۲. Francois Arago

در مجله «دبستان» همچنین مطلبی دربارهٔ سحابی ماژلان^۱ (ابر بزرگ و ابر کوچک ماژلان) نوشتهٔ کامیل فلاماریون^۲ به زبان فرانسه که در مجله «لکتورپورتوس» منتشر شده بود، ترجمه شد. مترجم این مطلب اشاره کرده است که آن را خلاصه کرده و مطالب اغراق‌آمیز آن را حذف نموده و سپس توضیحات حاشیه‌ای نیز بر آن افزوده است (دبستان، شماره ۶، سال اول، ص. ۲۳). نام مترجم این مطلب مشخص نیست.

رمان، یکی دیگر از حوزه‌های ترجمه در مجله «دبستان» بود. ایده ترجمه رمان توسط سید حسن طبسی مطرح شد. او انتشار یک رمان در صفحات پایانی «دبستان» را مفید دانست و به همین منظور، رمانی را که به تازگی در پاریس تألیف و در مجله «لکتورپورتوس» منتشر می‌شد ترجمه و به‌عنوان ضمیمه «دبستان» منتشر کرد. هدف از این کار، سنجش میزان استقبال مشترکین بود تا در صورت استقبال، این رویه ادامه یافته و بخشی از صفحات پایانی مجله به رمان اختصاص یابد (دبستان، شماره ۶، سال اول، ص. ۴۰). طبسی با همین هدف، رمان فرانسوی «داماد فراری» یا «سرگذشت یک نفر فراری از محبس» تألیف آلفرد ماشارد^۳ را ترجمه کرد (دبستان، شماره ۷، سال اول، ضمیمه، تصویر ۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Magellanic Clouds
2. Camille Flammarion
3. Alfred Machard

تصویر ۴. نمونه ترجمه در نشریه دبستان

در سال دوم انتشار مجله دبستان تعداد ترجمه‌ها افزایش یافت و اعضای انجمن ادبی خراسان با این مجله بیشتر همکاری کردند و برخی از آن‌ها وارد عرصه ترجمه شدند. ادیبانی چون ادیب بجنوردی، سید علی‌اکبر شهیدی و محمدحسن هروی نیز مطالبی از فرانسه و عربی ترجمه کردند. ترجمه حجم زیادی از مطالب مجله دبستان را گرفت. از ۴۸ صفحه شماره اول سال دوم ۱۸ صفحه که حدود یک‌سوم صفحات می‌شد، ترجمه بود. ادیب بجنوردی، عضو انجمن ادبی خراسان، ابتدا محاورات فلسفی محاوره سقراط با آریستودم^۱ (دبستان، شماره ۱، سال دوم، صص. ۴۵-۴۱) و در شماره دوم سال دوم محاورات فلسفی انسان و بوزینه را از فرانسه ترجمه کرد (دبستان، شماره ۲، سال دوم، صص. ۸۳-۷۵).

^۱. Aristodemus

سید علی اکبر شهیدی، یا میرزا علی اکبر شهیدی، از اعضای انجمن ادبی خراسان بود که سابقه ترجمه از زبان فرانسه را داشت و در مجله «الکمال» با نام شیخ علی اکبر خراسانی معرفی شد، چند اثر برای مجله «دبستان» ترجمه کرد. ابتدا بخشی از کتاب «مکالمه اموات: پیرن، معلم سفسطه و همسایه» را (دبستان، شماره ۱، سال دوم، صص. ۴۵-۴۷) و سپس یکی از نامه‌های منتسکیو با عنوان «مکتوب یک نفر انتیک‌باز» را ترجمه کرد (دبستان، شماره ۸، سال دوم، ص. ۳۴۲). بخشی از ترجمه‌های مجله «دبستان» از عربی به فارسی بود. مطالب گوناگونی از مجله «الهلال» ترجمه و در «دبستان» به چاپ رسید. ابتدا مبحث «طب در اسلام» توسط عضدالتولیه، از اعضای آستان قدس رضوی، ترجمه شد (دبستان، شماره ۶، سال اول، ص. ۱۶ و شماره ۷، سال اول، ص. ۲۵). با اینکه او مترجمی حرفه‌ای نبود، به این حوزه وارد شد. یکی از مباحث مهم در ترجمه او، اختلاف نظر درباره‌ی واژه «جعل» بود که جرجی زیدان در قضیه خراج مصر آورده بود. او «جعل» را «تفویض» ترجمه کرد و به صورت شفاهی اظهار داشت که این قضیه غریب به نظر می‌رسد (دبستان، شماره ۷، سال اول، ص. ۲۸).

محمدحسن هروی، عضو انجمن ادبی خراسان، نیز مبحث «بحریه در اسلام یا دریانوردی در اسلام» را از جزء ششم سال سی و چهارم مجله «الهلال» ترجمه کرد (دبستان، شماره ۲، سال دوم، صص. ۸۸-۹۵ و شماره ۳، سال دوم، صص. ۱۳۶-۱۴۴). سپس شیخ احمد بهار، یکی دیگر از اعضای انجمن ادبی خراسان، مقاله «مستشرق آمریکایی» را از نسخه اصلی کتاب «کلیله و دمنه» ترجمه کرد. البته بخشی را که مربوط به مصر و غیره بود، حذف نمود (دبستان، شماره ۴، سال دوم، ص. ۱۸۲).

علاوه بر اعضای انجمن ادبی خراسان، مصطفی عامری، مترجم اداره مالیه، یکی از مهم‌ترین مترجمان مرتبط با مجله «دبستان» بود. او بخش جدیدی را در ترجمه‌های این نشریه گشود. بخشی از کتاب «رجال گمنام» را ترجمه کرد و درباره آن نوشت: در همه ملل، اشخاصی یافت می‌شوند که آثار بزرگی را به ظهور می‌رسانند و خدمات مهمی به ملت خود یا به عالم بشریت

می‌کنند، بدون آنکه طالب شهرت و معروفیت باشند. کتاب «رجال گمنام» که بخش‌های مهم آن به قلم مصطفی عامری، از انگلیسی به فارسی ترجمه شد، ۲۴ نفر از این گمنامان را معرفی می‌کرد که مطالب بسیار سودمند و عام‌المنفعه داشت (دبستان، شماره ۵، سال دوم، ص. ۲۴۰).

عامری همچنین ترجمه «زندگی کوانک تزه چینی» (دبستان، شماره ۶، سال دوم، ص. ۲۸۸) و «اورنگ زیب» را انجام داد و ابراز امیدواری کرد که خلاصه نطق امپراتور آلمان را که مشابهت تاریخی با این موضوع داشت، ترجمه کند (دبستان، شماره ۷، سال دوم، ص. ۳۱۸). باین حال، عامری ترجمه «رجال گمنام» را ادامه نداد و به ترجمه آثار شکسپیر پرداخت و درباره دلیل این تغییر رویه نوشت: «چون سایر بخش‌های کتاب برای ما سودمند و مفید به نظر نمی‌آمد، لذا از ترجمه آن خودداری کرده و در عوض، حکایت‌های شکسپیر را به تدریج به فارسی نقل می‌کنیم. ضمناً سعی دارم که سایر نوشته‌های مؤلف کتاب «رجال گمنام» را به دست آورده و ترجمه آن‌ها را در موقع مقتضی به نظر آقایانی که علاقه‌مند به سبک و اسلوب و نوشته‌های وی هستند برسانیم» (دبستان، شماره ۸، سال دوم، ص. ۳۷۶). ترجمه و آشنایی با زبان‌های خارجی در مشهد آن‌چنان توسعه یافته بود که دانش‌آموزان مدارس متوسطه نیز با آن آشنایی داشتند و در مقالات فارسی خود از کلمات خارجی و معادل فرانسوی آن‌ها استفاده می‌کردند. برای نمونه، در مقاله «هوایما» که توسط حسن الحسینی، دانش‌آموز کلاس چهارم مدرسه متوسطه دولتی، نوشته شده، در مقابل اسامی‌ای مانند کاواندیش (Cavendish)، فیلیپ لبون (Philippe Lebon) و ئیدر (Hydro) معادل‌های آن‌ها آورده شده است (دبستان، شماره ۵، سال دوم، ص. ۲۳۱).

۵. نتیجه‌گیری

در سال‌های پایانی دوره قاجار، سه مجله به نام‌های دانش، الکمال و دبستان در مشهد منتشر شدند. این نشریات، نخستین مجلات مشهد بودند که در زمینه‌های ادبی، مذهبی و فرهنگی فعالیت می‌کردند. این مجلات فارسی‌زبان، علاوه بر مطالب تألیفی که توسط مدیران و

نویسندگانشان نگاشته می‌شد، به انتشار ترجمه‌هایی از متون دیگر زبان‌ها نیز می‌پرداختند. ترجمه از همان ابتدا در این مجلات مورد توجه قرار داشت و به دلیل فضای بیشتر نشریات برای چاپ مطالب، متون ترجمه‌شده بیشتر مورد توجه قرار می‌گرفتند. همین امر، جایگاه مهمی برای ترجمه در اولین مجلات مشهد ایجاد کرد. به گونه‌ای که هر سه مجله دانش، الکمال و دبستان، مطالب ترجمه‌شده فراوانی را به چاپ رساندند که گاهی تا یک‌سوم کل مطالب مجله را شامل می‌شد. مهم‌ترین متون ترجمه‌شده در مجلات مشهد از زبان‌های فرانسه، عربی و انگلیسی بودند. از آنجاکه زبان عربی در مدارس سنتی و علمی مشهد تدریس می‌شد و زبان فرانسه در مدارس نوین و دارالفنون آموزش داده می‌شد، بسیاری از تحصیل‌کردگان مشهد با این دو زبان آشنا بودند و گاه به ترجمه می‌پرداختند. مجلات، سطح ترجمه را از اخبار و گزارش‌های مطبوعاتی فراتر بردند و علاوه بر مقالات کوتاه، کتاب‌ها و رمان‌های حجیم‌تر را نیز ترجمه و منتشر کردند. سبک ترجمه هنوز به صورت برابر کلمات بود و در برخی موارد، معادل کلمه نیز در متن آورده می‌شد، اما بیشتر ترجمه‌ها به صورت خلاصه از کتاب‌ها بودند.

محتوای ترجمه‌های اولین مجلات مشهد، طیف گسترده‌ای از موضوعات ادبی، فرهنگی، اجتماعی و علمی را در بر می‌گرفت. این تنوع موضوعی باعث می‌شد که مطالب گوناگونی برای ترجمه انتخاب و در مجلات به چاپ برسند و گاهی نیز فراتر از متن مجلات، به صورت ضمیمه ارائه شوند. برای نمونه، در مجله دانش، آثاری مانند «تاریخ انگلستان»، «داستان دو برادر»، «محاکمه عشق و جنون در محکمه بهشت» و «سرگذشت آتلا-رنه» ترجمه شدند. در مجله الکمال، ترجمه‌هایی از زندگینامه فلاسفه بزرگ یونان مانند سولون، بیقاتوس، بیاس، شیلون و بریاندرس به چاپ رسید و پس از آن، کتاب «کشف و تبیین غزالی»، زندگی راسپوتین، شکسپیر و مباحث علمی دور و کور طبیعی آب و قسمت‌هایی از نهج‌البلاغه و مقارنات ترجمه شدند. مجله دبستان نیز به نوبه خود، ترجمه‌هایی از مباحث علمی چون رادیواکتیو، تلگراف، برق،

مجاورات سقراط، نامه‌های مونتسکیو، طب در اسلام، بحریه در اسلام، کتاب رجال گمنام و آثار شکسپیر را منتشر کرد.

در زمان انتشار اولین مجلات مشهد هنوز مترجمی به شکل حرفه‌ای در این شهر رواج نیافته بود و بیشتر مترجمان مرتبط با مجلات، تجار، کارمندان ادارات و روزنامه‌نگاران بودند. برخی از آن‌ها در دارالفنون، مدارس سنتی و گاه خارج از ایران، زبان‌های فرانسه، انگلیسی و عربی را آموخته و قادر به ترجمه مطبوعات و کتاب‌ها بودند. مهم‌ترین مترجمان مجلات مشهد، اعضای انجمن ادبی خراسان و روزنامه‌نگاران این شهر بودند. مهرمنیر مازندرانی، علی صدرالتجار، شیخ علی‌اکبر خراسانی، سید حسن طبسی، حسن داریوش، فضل‌الله بدایع‌نگار، شیخ احمد بهار، سید عبدالله سیار و ادیب بجنوردی و مصطفی عامری از مهم‌ترین مترجمان سه مجله دانش، ال‌کمال و دبستان به شمار می‌رفتند. در زمان انتشار اولین مجلات مشهد، چاپ ترجمه به‌خودی‌خود مشکلی در جامعه نداشت و ایراد چندانی به ترجمه‌ها گرفته نمی‌شد. باین‌حال، محتوای متون ترجمه‌شده گاهی با انتقادهایی روبرو می‌شد؛ زیرا برخی از مطالب از دیدگاه برخی از خوانندگان با فرهنگ جامعه ایرانی و اسلامی سازگار نبود. همین مسئله واکنش جدی علما و طلاب و حتی تهدید مترجم را در پی داشت و درنهایت منجر به تعطیلی اولین مجله مشهد شد. در مجله ال‌کمال نیز محتوای برخی مطالب مانند مطالب مربوط به فلاسفه یونانی موردانتقاد قرار گرفت. به همین دلیل، در مجله دبستان رویکرد میانه‌روتری اتخاذ شد.

این پژوهش از دیدگاه تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و زبان‌شناختی کارکردهای گوناگونی دارد. مهم‌ترین دستاورد آن، تبیین نقش نخستین نشریات ادواری مشهد به‌عنوان واسطه‌ای میان فرهنگ‌های گوناگون و ابزاری برای رشد فکری و فرهنگی در جامعه‌ای در حال تحول است. افزون بر این، این مطالعه می‌تواند بنیانی برای پژوهش‌های آینده در زمینه تاریخ مطبوعات و نشریات ادواری، ترجمه و دگرگونی‌های اجتماعی در ایران فراهم آورد. نتایج این جستار نشان داد که ترجمه‌ها چگونه به ابزاری برای انتقال دانش و ایده‌های نو از زبان‌ها و فرهنگ‌های بیگانه

به جامعه ایران تبدیل شده است. تحلیل این نشریات، دریچه‌ای به سوی تعاملات فرهنگی و علمی میان ایران و جهان غرب در گذشته می‌گشاید و نقش برجسته آن‌ها را در این فرایند آشکار می‌سازد.

یکی دیگر از کارکردهای این پژوهش، تبیین جایگاه ترجمه در انتقال مفاهیم علمی، ادبی و فرهنگی از زبان‌های خارجی (مانند فرانسه، عربی و انگلیسی) به زبان فارسی است. این مطالعه نشان داد ترجمه چگونه به ابزاری برای ارتقای آگاهی و معرفی اندیشه‌های نوین در جامعه‌ای سنتی تبدیل شده و بستری برای پیوند فرهنگی میان ایران و جهان فراهم آورده است.

منابع اولیه

- دانش: شماره ۱ (ربیع‌الاول ۱۳۳۸).
- الکمال: سال اول: شماره‌های ۱ (ذیحجه ۱۳۳۸)، ۲ (محرم ۱۳۳۹)، ۳ (صفر ۱۳۳۹)، ۴ (ربیع‌الاول ۱۳۳۹)، ۵ (ربیع‌الثانی ۱۳۳۹)، ۶ (جمادى‌الاولی ۱۳۳۹)، ۷ (رجب ۱۳۳۹)، ۸ (رمضان ۱۳۳۹) و ۹ (ذیقعد ۱۳۳۹).
- الکمال: سال دوم: شماره‌های ۱ (جمادى‌الاولی ۱۳۴۰)، ۲ (جمادى‌الثانی ۱۳۴۰)، ۳ (رجب ۱۳۴۰)، ۵ (شوال ۱۳۴۰) و ۱۰ (جمادى‌الثانی ۱۳۴۱).
- دبستان: سال اول: شماره‌های ۲ (جمادى‌الاولی ۱۳۴۱)، ۳ (جمادى‌الآخر ۱۳۴۱)، ۶ (رمضان ۱۳۴۱)، ۷ (شوال ۱۳۴۱) و ۹ (ذیحجه ۱۳۴۱).
- دبستان: سال دوم: شماره‌های ۱ (جمادى‌الاولی ۱۳۴۵)، ۲ (جمادى‌الثانی ۱۳۴۵)، ۳ (رجب ۱۳۴۵)، ۴ (شعبان ۱۳۴۵)، ۵ (رمضان ۱۳۴۵)، ۶ (شوال ۱۳۴۵)، ۷ (ذیقعد ۱۳۴۵)، ۸ (ذیحجه ۱۳۴۵) و ۹ (صفر ۱۳۴۶).

منابع ثانویه

- آزادی: شماره ۲۶۲۲ (دی ۱۳۲۷).
- بهار: سال دوم، شماره ۱۸ (محرم ۱۳۳۷).

شرق ایران: سال چهارم، شماره‌های ۴۲ (ربیع‌الاول ۱۳۳۸)، ۴۶ (ربیع‌الثانی ۱۳۳۸). ۴۷ (ربیع-الثانی ۱۳۳۸).
 رعد: سال دهم، شماره‌های ۲۱۹ (---)، ۲۲۵ (ربیع‌الثانی ۱۳۳۸)، ۲۴۳ (جمادی‌الاول ۱۳۳۸).
 فکر آزاد: سال اول، شماره ۸ (ذیقعه ۱۳۴۰).

کتاب‌نامه

- احمدی، ا.، قبادی، ح.، آقاگل‌زاده، ف.، جوادی‌یگانه، م. ر.، و خلیلی، م. ع. (۱۳۹۳). تأثیر تعاملات ادبی و بسیج منابع در شکل‌گیری گفتمان ادبیات داستانی سیاسی در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۳(۱۰)، ۵۳-۸۴.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1393.3.1.3.4>
 حاجی آقابابایی، م. م. (۱۴۰۱). گونه‌شناسی نشر فارسی در عصر قاجار. مهراندیش.
 سید قطبی، س. م. (۱۳۹۴). دانش؛ نخستین مجله خراسان. شمس، ۷(۲۶ و ۲۷)، آن‌لاین.
 شاکری، ع. (۲۰۲۳). از پیش‌ارمان تا رمان: تأثیر فرم‌های غیر رمان بر پیدایش رمان پاورقی فارسی در مطبوعات ایران از آغاز تا ۱۳۰۰ خورشیدی. مطالعات بین‌رشته‌ای ادبیات، هنر و علوم انسانی، ۳(۱)، ۲۲-۱.
<https://doi.org/10.22077/islah.2023.6194.1245>
 شهوازی، س. (۱۳۸۳). نام‌ها و نامه‌ها: روایتی از روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران خراسان در دوره قاجاریه. ایوار.
 صالحی، ن.، و حاجی بابایی، م. م. (۱۳۹۹). پاورقی‌نویسی در مطبوعات ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۰. زبان و ادبیات فارسی، ۲۸(۸۸)، ۲۰۱-۲۲۸.
 قدرتی، م.، و هاشمی، م. ر. (۲۰۱۹). نقش ترجمه در انتقال گفتمان مدرنیته به ایران مطالعه موردی آثار طالبوف. تاریخ و فرهنگ، ۵۱(۲)، ۱۷۵-۱۹۶.
<https://doi.org/10.22067/jhc.v51i2.86034>
 نجف‌زاده، ع. (۱۳۹۱). فضل‌الله بدایع‌نگار پیشگام در وقف مطبوعات. پژوهشنامه مطالعات اسنادی و آرشیوی، ۱(۱)، ۱۹۸-۲۰۹.

- Atefmehr, Z., & Farahzad, F. (2021). Microhistorical research in translator studies: an archival methodology. *The Translator*, 28(3), 251–262. <https://doi.org/10.1080/13556509.2021.1944022>
- Belle, M. A. (2024). The history of translation and interpreting. In A. Lange, D. Monticelli, & C. Rundle (Eds.), *The Routledge handbook of the history of translation studies* (pp. 215-232). Routledge
- Bezari, C. (2024). Literary translation in the weekly periodical Paris-Noticias (1921–1922): Exploring the intersection of translation and periodical studies. *Romance Quarterly*, 71(2), 163–175. <https://doi.org/10.1080/08831157.2024.2335412>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge.
- Constanza Guzmán, C. (2019). Introduction. *Translation and Interpreting Studies*, 14(2), 169-173. <https://doi.org/https://doi.org/10.1075/tis.00036.int>
- Ernst, J., & Scheiding, O. (2022). Introduction: Periodical studies as a transepistemic field. In J. Ernst & O. Scheiding (Eds.), *Periodical studies today* (pp. 1–16). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004468313_002
- Fólica, L., Roig-Sanz, D., & Caristia, S. (2020). Towards a transnational and large-scale approach to literary translation in periodicals. In L. Fólica, D. Roig-Sanz, & S. Caristia (Eds) *Literary translation in periodicals* (pp. 1-17). John Benjamins.
- Hermans, T. (2022). *Translation and history: A textbook*. Routledge.
- Latham, S., & Scholes, R. (2006). The rise of periodical studies. *PMLA*, 121(2), 517–531. <http://www.jstor.org/stable/25486329>
- Mellinger, C. D., & Hanson, T. A. (2022). Research data. In F. Zanettin & C. Rundle (Eds.), *The Routledge handbook of translation and methodology* (pp. 307-323). Routledge.
- O'Connor, A. (2019). Translation in nineteenth-century periodicals. *Translation and Interpreting Studies*, 14(2), 243-264. <https://doi.org/https://doi.org/10.1075/tis.00040.oco>
- O'Connor, A., Israel, H., Shamma, T., & Luo, X. (2024). Translation in the nineteenth century. In In A. Lange, D. Monticelli, & C. Rundle (Eds.), *The Routledge handbook of the history of translation studies* (pp. 86-109). Routledge.
- O'Sullivan, C. (2012). Introduction: Rethinking methods in translation history. *Translation Studies*, 5(2), 131–138. <https://doi.org/10.1080/14781700.2012.663594>

- Özmen, C. (2019). Beyond the book: The periodical as an 'excavation site' for Translation Studies. *Transcultural: A Journal of Translation and Cultural Studies*, 11(1), 3-21.
- Pym, A. (2014). *Method in translation history*. Routledge.
- Roig Sanz, D., Fólica, L., & Ikoff, V. (2022). Translation in literary magazines. In E. Bielsa (Ed.), *The Routledge handbook of translation and media* (pp. 199–216). Routledge.
- Rossmann, G. B., & Rallis, S. F. (2017). *An introduction to qualitative research: Learning in the field* (4th ed.). SAGE.
- Saldanha, G., & O'Brien, S. (2013). *Research methodologies in translation studies*. St. Jerome.
- Shabani-Jadidi, P., Higgins, P. J., & Quay, M. (Eds.). (2022). *The Routledge handbook of Persian literary translation*. Routledge.
- Venuti, L. (2005). Translation, history, narrative. *Meta*, 50(3), 800-816.
- Wulfman, C. (2017). The rise and fall of periodical studies? *The Journal of Modern Periodical Studies*, 8(2), 226–241. <https://doi.org/10.5325/jmodeperistud.8.2.0226>
- Wong, K. K. (2023). Studying literary translations in periodicals. *Babel*, 69(6), 822-847. <https://doi.org/10.1075/babel.00345.won>
- Yuan, Z., & Li, B. (2020). The study of translation in periodicals: Past, present and future. *Translation Quarterly*, (96), 55-68.

درباره نویسندگان

مجتبی خلیفه استادیار گروه تاریخ دانشگاه بیرجند با تخصص تاریخ ایران دوران اسلامی در حوزه تاریخ سلجوقیان و خراسان در دوره قاجار و پهلوی است. پژوهش‌های ایشان عموماً مبتنی بر اسناد و مطبوعات است.

علی نجف‌زاده استادیار گروه تاریخ دانشگاه بیرجند با تخصص تاریخ ایران دوران اسلامی در حوزه تاریخ اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی خراسان (مشهد) و قاینات در دوره قاجار و پهلوی است. پژوهش‌های ایشان بیشتر متکی بر اسناد و مطبوعات می‌باشد.

سعید عامری استادیار گروه زبان انگلیسی دانشگاه بیرجند و مترجم رسمی قوه قضاییه در بیرجند می‌باشد. فعالیت‌های پژوهشی ایشان در حوزه ترجمه دیداری شنیداری، مطالعات رسانه و ارتباطات، و آموزش مترجم خلاصه می‌شود.